

På vej til ny gudstjenesteordning

af Holger Villadsen

Efterfølgende er en samlet udgave af en serie artikler i Menighedsrådenes Blad forud for den nye gudstjenesteordning i 1992. De blev trykt over en længere periode, fra oktober 1991 til marts 1993, og var planlagt som en serie – ikke som et samlet dokument, sådan som de fremtræder efterfølgende. Redigeret marts 2009 på grundlag af de oprindelige manuskripter; der kan derfor være forskelle i forhold til den trykte version i Menighedsrådenes Blad.

I de indledende artikler henvises til oplægget til højmesseordning i biskoppernes oplæg til højmesseordning fra juni 1991. Dette oplæg er her tilføjet som bilag.

Indhold

Ikke kun præstens sag	1
Evangelielæsning og prædiketekst	5
Gudstjenestens læsninger og indledningskollekt	9
Nadveren	13
Gudstjenestens bønner	16
Folket og gudstjenesten	20
Nye ritualer	24
Alterbogstillæg og musikstillæg	28
Bilag: Oplæg til højmesse juni 1991	31

Ikke kun præstens sag

(Oktober 1991)

En ny gudstjenesteordning er på vej. Efter planen vil den være klar til at blive taget i brug om godt et år, første søndag i advent 1992. Samtidigt vil den nye bibeloversættelse foreligge, og det er meningen, at den nye bibeloversættelse også skal anvendes i gudstjenesteordningen.

I menighedsrådsloven er der forholdsvis klare regler for den lokale beslutningsproces. Reglerne er udformet sådan, at der er taget hensyn både til menigheden repræsenteret af menighedsrådet, og til præsten. Det forudsættes i lovgivningen, at initiativet til ændringer i liturgi og ritualer kommer fra præsten. Men præsten kan ikke på egen hånd beslutte, at der skal anvendes en ny autoriseret liturgi eller et nyt ritual; menighedsrådet skal give sit samtykke. Sagligt set er der intet i vejen for, at initiativet kommer fra menighedsrådsmedlemmer eller andre, men initiativet kan kun komme videre, hvis præsten overbevises om, at det er rigtigt.

Ændringer i liturgi og ritualer kan i Den danske Folkekirke ikke oppefra presses ned over hovedet på de enkelte menigheder, sådan som det kan lade sig gøre i f.eks. den katolske kirke eller i vore lutherske nabokirker i Norge og Sverige. Og lokalt er der også nødt til at være enighed mellem præst og menighedsråd – ellers bliver alt ved det gamle. Derfor er det væsentligt, at menighedsrådsmedlemmerne sætter sig godt ind i den kommende nye liturgi.

Hidtil har det de fleste steder været sådan, at der kunne gå årtier mellem, at menighedsrådet skulle have en sag vedrørende liturgi og ritualer på dagsordenen. Liturgien var i de fleste henseender en færdig »pakke«, og når man havde besluttet sig for at anvende denne pakke, var alt derefter overladt til præsten, som den der er ansvarlig for ledelsen af gudstjenesten. Præsten vil også fortsat være den, der leder gudstjenesten, og store dele af præstens medvirken ved gudstjenesten hører ind under »embedsvirk-

somheden«, hvor præsten som bekendt er uafhængig af menighedsrådet. Men der vil fremover være større muligheder for lokalt at drøfte enkeltheder i liturgien og træffe beslutning. Beslutningen kan f.eks. gå på, at man vil anvende et nyt udvidet nadverritual, hvor den såkaldte »Helligsang« synges af menigheden. Eller beslutningen kan gå på, at man vil anvende en ny ind- og udgangsbøn.

Den kommende gudstjenesteordning er på flere punkter et »frihedsbrev« til den lokale selvbestemmelse. Friheden giver nye muligheder, men også en risiko for misbrug. Det vil være uheldigt, hvis man vakler frem og tilbage og får skabt usikkerhed om, hvordan man holder gudstjeneste på dette sted. Hvis præsten får overdreven lyst til at eksperimentere og prøve noget nyt, vil det være menighedsrådets opgave at lægge en dæmper på det. Men rollerne kan lige så godt være den modsatte, sådan at det er præsten, der må udnytte sin ret til at holde på det bestående.

Men først skal vi have afklaret de fælles regler i form af autorisation af en ny alterbog. Alterbogen er den bog, der indeholder kirkeårets bibelske læsninger og kollekter (= søndagens bøn). Teksterne findes også bag i salmebogen.

På de fleste punkter er det sådan her i landet, at folkekirkens forhold styres gennem love vedtaget af folketinget. Men sådan er det ikke med de indrekkelige forhold. En ny bibeloversættelse, en ny salmebog eller en ny alterbog besluttet eller autoriseres gennem kongelig resolution. Den kongelige resolution sker efter indstilling fra kirkeministeren og efter udtalelse fra biskopperne.

Biskoppernes oplæg til gudstjenesteordning, juni 1991

I 1986 blev biskopperne af daværende kirkeminister Mette Madsen anmodet om at komme med en udtalelse om, hvorvidt liturgikommissionens Forslag til Alterbog, der netop var udkommet, var egnet til autorisation. Biskopperne svarede, at man ville udtale sig efter afprøvning af forslaget over to år.

I begyndelsen af 1988 blev der indkaldt beretninger fra menighedsråd og præster. De indhentede beretninger viste, at der på nogle punkter var tilslutning til Alterbogsforslaget 1985, og at der på andre punkter ikke var tilstrækkelig tilslutning til forslaget. Det stod biskopperne klart, at det foreliggende alterbogsforslag ikke kunne anbefales til autorisation i sin helhed, og at det på den anden side ikke ville være en god løsning at foreslå en ny kommission nedsat. Derfor besluttede man sig for at revidere og redigere det foreliggende materiale.

Det foreløbige resultat af biskoppernes arbejde er netop blevet fremlagt i bogen »Oplæg til gudstjenesteordning, juni 1991«. Bogen blev i august måned udsendt til de præster og menighedsråd, der havde forudbestilt bogen. Men yderligere eksemplarer kan bestilles fra bispekontorerne eller fra forlaget, Materialecentralen. Oplægget er foreløbigt, dels fordi Bibelselskabet endnu ikke er færdig med den nye bibeloversættelse, og dels fordi biskopperne gerne vil have lejlighed til at korrigere oplægget under hensyntagen til de kommentarer og forslag, der kommer fra menighedsråd og præster.

Ifølge biskoppernes forslag af juni 1991 er der tre læsninger i gudstjenesten: den første er en læsning fra Det gamle Testamente, den anden er en læsning fra brevene i Det nye Testamente, og den tredje er dagens evangelium (= prædiketeksten).

Den hidtidige autoriserede ordning har to evangelielæsninger. Liturgikommissionen af 1970 har i sine betænkninger fra 1971, 1975 og 1985 foreslået, at der kun skal være én evangelielæsning. Begrundelsen herfor er, at den evangelietekst, der ikke prædikes over, ikke har nogen nødvendig funktion i gudstjenesten. Der har i udtalelserne fra menighedsråd og præster været bred tilslutning til denne ændring, og denne ændring er fulgt i biskoppernes oplæg.

I den autoriserede ordning læses prædiketeksten fra prædikestolen i umiddelbar tilknytning til prædikenen. Sådan er det også som udgangspunkt i biskoppernes oplæg. Liturgikommissionen

foreslog i Alterbogsforslaget 1985, at prædiketeksten normalt skulle læses fra alteret. Men ret mange af brugerne af Alterbogsforslaget 1985 har udnyttet en undtagelsesbestemmelse, hvorefter prædiketeksten kunne læses fra prædikestolen. Biskoppernes oplæg har her ikke fulgt liturgikommissionens forslag til normalordning, men holdt sig til den hidtidige placering af prædiketeksten for at have den i så nær forbindelse med prædikenen som muligt.

Et andet hovedpunkt i Alterbogsforslaget 1985 var, at den første læsning altid skulle være en læsning fra Det gamle Testamente. Dette forslag har der også bred tilslutning til, og det er fulgt i biskoppernes oplæg.

Et tredje hovedpunkt i liturgikommissionens Alterbogsforslag 1985 var, at læsningen fra Det nye Testaments breve, epistlen, skulle foregå til sidst i gudstjenesten som udgangslæsning forud for den aronitiske velsignelse. Dette forslag følges ikke i biskoppernes oplæg juni 1991. Dels har der været forholdsvis meget kritik af forslaget, og dels var vurderingen, at den principielle og historiske begrundelse for forslaget ikke var tilstrækkelig holdbar. Der findes heller ikke historiske eller aktuelle paralleller til en sådan ordning.

Alterbogsforslaget 1985 indeholdt en ny indgangsbøn og en ny udgangsbøn. Især indgangsbønnen er blevet kritiseret af så mange, at det ikke syntes at være en rigtig løsning at anføre den som eneste mulighed. Biskoppernes oplæg af juni 91 har derfor valgt at holde sig til de hidtidige ind- og udgangsbønner.

Det sidste hovedpunkt i Alterbogsforslaget 1985 var nogle nye indledningskollekter. Mange har været meget glade for disse nye bønner, og andre har udtalt, at hvis disse bønner var et obligatorisk led af alterbogen, ville de ikke kunne bruge bogen overhovedet. I biskoppernes oplæg til alterbog anvendes disse nye kollekter ikke, og der er i stedet anført en let revideret udgave af de hidtidige kollekter, der findes i salmebogen, og endvidere en alternativ række, som er en ny oversættelse af nogle gudstjenestebønner, der går tilbage til oldkirken.

Alterbogsforslaget 1985 indeholdt tre forskellige nadverritualer: et kort ritual, en let revideret udgave af det nuværende ritual fra salmebogen, og et udvidet nadverritual, hvor »Helligsangen« synges af menigheden. Fælles kærne i de tre forslag var Fadervor, Indstiftelsesordene og nadveruddelingen. Biskoppernes oplæg følger i store træk Alterbogsforslaget 1985, men der er dog mindre forskelle.

Supplerende muligheder

Oplægget af juni 1991 indeholder, udover alterbogen med højmesseordningen, også et forslag til en ny slags bog, et alterbogstillæg. Dette tillæg indeholder især andre ind- og udgangsbønner, andre nadverindledninger, andre indledningskollekter og en serie udgangslæsninger. Disse bønner og læsninger kan anvendes i gudstjenesten, hvor præst og menighedsråd er enige om det. Hvis teksterne anvendes, vil de komme til at erstatte autoriserede tekster, og derfor kræves også biskoppens samtykke, som formentlig vil blive givet i form af en tidsbegrænset tilladelse, sådan at emnet skal tages op til fornyet behandling, når der kommer en ny præst i pågældende stilling.

Der er i alterbogstillægget tre sæt ind- og udgangsbønner: en lidt forkortet og revideret udgave af de gamle bønner, bønnerne fra Alterbogsforslaget 1985, og et nyt forslag af Johannes Johansen. Endvidere er der to nadverindledninger: en udvidet indledning, der varierer med kirkeåret, og en kort indledning, der består af absolution (syndstilgivelse) og en kort nadversalme. Den største del af tillægget udgøres af kollekterne fra Alterbogsforslaget 1985, der er blevet revideret af Anna Sophie Seidelin på grundlag af de indkomne udtalelser fra prøveperioden 1986-87. Derudover er der nogle nye kollekter af Johannes Johansen.

På mange punkter er der mulighed for at give gudstjenesten en forskellig udformning. Præsten har både ret og pligt til at sætte sit præg på gudstjenesten gennem salmevalg, prædiken og kirkebøn. Disse punkter hører ind under præstens embedsvirksomhed, som

er uafhængig af menighedsrådet. Organisten har også både ret og pligt til at sætte sit præg gennem musikkens udførelse. På andre punkter skal præst og menighedsråd være enige. Jeg skal prøve at nævne de vigtigste:

I en note til højmesseordningen anføres tekst til det såkaldte Kyrie og Gloria. Kyrie er en fast vekselbøn, der kan anvendes i gudstjenestens indledning efter indgangssalmen. Den efterfølges normalt af Gloria (= Lovsangen), som f.eks. kan være et fast salmevers fra salmen »Aleneste Gud i Himmerig«. Kyrie og Gloria er en del af den autoriserede højmesseordning, men anvendes kun, hvor præst og menighedsråd er enige at bruge dem.

Normalt læses de bibelske læsninger af præsten, men der er åbnet mulighed for, at de to første læsninger, den gammeltestamentlige læsning og epistlen, kan læses af en lægmand. Forudsætningen er igen, at præst og menighedsråd er enige. En tilsvarende regel gælder lægmands medvirken ved kirkebønnen.

Af forskellige grunde kan der være ønske om at nøjes med to bibelske læsninger, f.eks. ved morgengudstjenester, eller ved gudstjenester med dåb. Aftale om en sådan ordning forudsætter beslutning på et menighedsrådsmøde, og at der fremkommer et forslag fra præsten.

Højmesseordningen indeholder forskellige muligheder vedrørende trosbekendelsens placering. Den kan siges eller synges efter anden læsning, mens præsten står for alteret, eller den kan fremsiges fra prædikestolen i forbindelse med prædikenen. Det forudsættes, at valget mellem mulighederne træffes på et menighedsrådsmøde ved enighed mellem præst og menighedsråd. Og indtil der er enighed om at ændre, så forbliver det, som stedets skik nu engang er. Tilsvarende gælder vedrørende dåbens placering i højmessens forløb.

Det er helt klart, at et nyt nadverritual eller et nyt dåbsritual kun kan tages i anvendelse under forudsætning af menighedsrådets samtykke. Sådan vil det stadigvæk være. Men da nadverritualet i oplægget er opstillet som en del af højmesseordningen, kunne

der måske blive tvivl om, hvad det helt konkret vil sige at tage et nyt nadverritual i anvendelse. Det er derfor præciseret, at præsten skal have menighedsrådets samtykke til at anvende en anden nadverbøn eller nadverindledning. Forskellen mellem nadverritualerne komme nemlig i oplægget af juni 1991 kun til udtryk i nadverbønnen, mens Fadervor, Indstiftelsesordene og Nadvermåltidet (uddelingen) er faste elementer i nadverritualet.

Hovedlinjer i den aktuelle debat

Der er i det fremlagte oplæg til gudstjenesteordning en mangfoldighed af enkeltheder og detaljer, som det kan synes uoverkommeligt at tage stilling til. Hovedspørgsmålet til en gudstjenesteordning er dog på sin vis ganske enkelt: Hvilke fælles regler ønsker vi skal gælde for en dansk evangelisk-luthersk gudstjeneste i dag og i morgen?

Dette hovedspørgsmål kan stilles ud fra to forskellige synsvinkler. Den ene variant af spørgsmålet lyder: Er der de muligheder, som vi ønsker os? Er reglerne for snævre, og er der derfor bånd, der bør løsnes?

Den anden modsat rettede variant af hovedspørgsmålet lyder: Er mulighederne for mange? Er reglerne for vide? Og er der muligheder, som vi synes, de ikke bør have lov til at benytte i nabosognet, og som derfor bør fjernes fra oplægget?

Et kodeord i debatten er ordet »genkendelighed«. Men hvis debatten skal være konstruktiv, er det nødvendigt, at den er konkret. På hvilke punkter helt konkret er det nødvendigt med genkendelighed? Eller på hvilke punkter helt konkret er reglerne for snævre og restriktive?

Vi anser det normalt ikke for noget problem, at der vælges forskellige salmer ved gudstjenesterne i forskellige kirker. Derimod er det vel væsentligt, at vi i store træk kan bruge en fælles salmebog og har mulighed for at kende de fleste af de almindeligt brugte melodier. Og det er vel også væsentligt, at vi kan bruge en fælles alterbog og har et fælles kirkeår.

At kirkebønnen er forskellig, er der vist ingen, der anser for et problem for genkendeligheden. Men vil det være et problem, at der efter det foreliggende oplæg vil være mulighed for at høre forskellige indledningskollektter i forskellige kirker? Eller er det omvendt en for snæver binding, at der er en regel om, at der altid skal være en indledningskollekt?

De centrale debatemner vedrører – så vidt jeg kan se – antallet og rækkefølgen af de bibelske læsninger, indledningskollektterne, ind- og udgangs bønnen, nadverritualet. Men der er mange andre emner, der kan tages op til debat.

På nuværende tidspunkt er biskopperne imidlertid ret langt fremme med arbejdet med at færdiggøre en indstilling til autorisation af en ny alterbog og højmesseordning og nye ritualer. Baggrunden for arbejdet er især erfaringer og udtalelser fra prøveanvendelsen i 1986-87 af Alterbogsforslaget 1985. Så hvis man nu, på dette forholdsvis fremskredne tidspunkt, har forslag til ændringer af de fælles regler, vil det være en fordel, at de er meget konkrete. Hovedlinjerne planlægges afgjort på et møde i november; men arbejdet med at færdigredigere oplægget vil fortsætte et stykke ind i 1992, og forslag, der er fremme hos biskoppen inden 1. marts 1992 vil kunne nå at blive behandlet, inden redaktionen afsluttes i løbet af foråret 1992.

Evangelielæsning og prædiketekst

(November 1991)

Kun én evangelielæsning

Den mest karakteristiske nyhed i den kommende nye gudstjenesteordning er, at der kun er én evangelielæsning, og at den samtidig er prædiketekst. Denne ændring er ikke kun en detalje; for når der ændres på ét af leddene i gudstjenesten, får det følger for andre af gudstjenestens led og for gudstjenesten som helhed. Og det gælder især, når ændringen vedrører ét af de helt centrale led i gudstjenesten: evangelielæsningen og prædiketeksten.

I den nuværende gudstjenesteordning, som vi finder den i salmebogen, er der to evangelielæsninger, én fra hver af de to tekst-rækker. I de år, hvor der prædikes over evangeliet fra første tekst-række, læses fra alteret evangeliet fra anden tekst-række. Og omvendt i de år, hvor der prædikes over evangeliet fra anden tekst-række: her læses fra alteret evangeliet fra første tekst-række.

Baggrunden for forslaget om, at der kun skal være én evangelielæsning, er et ønske om at foretage en opstramning og udelade et gudstjenesteled, der efterhånden forekommer overflødig. Men naturligvis er der grunde til, at vores gudstjenesteordning indtil nu har haft to evangelielæsninger; og disse grunde er det vigtigt at gøre sig klart og overveje, hvis man ikke vil risikere at handle i blinde. Der er mere eller mindre skjulte følgevirkninger af at udelade den ene af de to hidtidige evangelielæsninger, og når menighedsrådet skal tage stilling til, om man i sognet skal gå over til at anvende den nye gudstjenesteordning, er det vigtigt også at overveje, hvordan de enkelte detailændringer påvirker helheden.

Hvorfor har vi indtil nu haft to evangelielæsninger?

Helt tilbage til den første gudstjenesteordning efter reformationen har det været sådan, at der var to evangelielæsninger i gudstjenesten.

I tiden fra reformationen og op til slutningen af sidste århundrede var der to evangelielæsninger; men dengang var det samme tekst, der blev læst to gange. Først blev teksten messet (sunget) af præsten fra alteret, og derefter blev den læst almindeligt fra prædikestolen umiddelbart forud for prædikenen. Det undrer nok de fleste i dag at høre, at det har forholdt sig sådan; for når der kun var én tekstrække og kun én evangelietekst, hvorfor så ikke nøjes med at læse teksten én gang? Forklaringen er formentlig en pædagogisk, og måske også en historisk. Når evangelieteksten blev messet fra alteret, har det nok ikke altid været lige nemt at høre alle ord tydeligt, for slet ikke at tale om dengang i middelalderen, da teksten blev læst på latin. Ved at læse evangelieteksten én gang til fra prædikestolen, var der en ny og bedre mulighed for at høre teksten, og desuden blev sammenhængen mellem prædike-tekst og prædiken fremhævet.

I slutningen af sidste århundrede indførte man to tekstrækker; men man ville nødigt undvære evangelieteksten fra den gamle række, som man var vant til. Derfor blev der lavet en regel om, at evangelieteksten fra den gamle række altid skulle læses. Desuden var man ved højmesse vant til at have to evangelielæsninger og syntes antagelig, at det var bedre at have to forskellige tekster, frem for at skulle høre samme tekst to gange.

Forslag om kun én evangelielæsning

I Prøvealterbogen fra 1958 og Prøveritualbogen fra 1963 gik man ud fra, at der forsat skulle være to evangelielæsninger, mens det derimod har været en rød tråd i forslagene fra liturgikommis-sionen af 1970, at der kun burde være én evangelielæsning.

Vi møder det første gang i »Foreløbige Ændringer i Ritual- og Alterbog«, der autoriseredes i 1972 og blev trykt i 1973. Her læses dagens evangelium (= prædike-teksten) fra alteret efter anden salme, og på prædikestolen begynder præsten straks på sin prædiken.

Dernæst findes det i liturgikommis-sionens alterbogsforslag fra 1975 og 1985. Også her er der kun én evangelielæsning, og den læses normalt fra alteret efter anden salme. Begrundelsen for at udelade det evangelium, som der ikke prædikes over, er, at det let kan medføre en nedbrydning af koncentrationen om det evangelium, der er prædike-tekst. Som en undtagelsesmulighed kan prædike-teksten læses fra prædikestolen i umiddelbar forbindelse med prædikenen. Bortfaldet af den ene af de to hidtidige evangelielæsninger benyttes samtidigt til at foreslå indført en gammeltestamentlig indgangslæsning.

Erfaringerne, der er indhentet i forbindelse med prøveanvendelsen af Alterbogsforslaget 1985, er klart positive. Både fra menigheder, der har afprøvet Alterbogsforslaget, og fra ikke-brugere har der været næsten fuldstændig tilslutning til forslaget om at nøjes med den evangelietekst, der er prædike-tekst. Men en forholdsvis stor del af de menigheder, der har afprøvet Alterbogsforslaget 1985, har ønsket at benytte undtagelsesmuligheden, hvorefter den ene evangelielæsning læses fra prædikestolen.

I biskoppernes »Oplæg til gudstjenesteordning, juni 1991« er der også kun én evangelielæsning. Evangelielæsningen læses normalt fra prædikestolen. Baggrunden for denne placering af læsningen er et ønske om at have en så tæt forbindelse som muligt mellem prædike-teksten og prædikenen. Efter denne ordning er prædike-teksten altså samtidigt evangelielæsning, og der er ikke nogen evangelielæsning fra alteret.

Afledede konsekvenser

Det er (næsten) en selvfølge, at når der kun er én evangelielæsning, kan der ikke både være en evangelielæsning fra alteret og én fra prædikestolen. Der må foretages et valg. Og jeg vil i det følgende tage udgangspunkt i konsekvenserne af at have evangelielæsningen fra prædikestolen. Disse konsekvenser er ikke altid direkte tilsigtede, men bør alligevel indgå i en helhedsvurdering.

I salmebogen står der på nuværende tidspunkt, at præsten »messer eller læser« dagens evangelium. Denne mulighed for at messe dagens evangelium findes også i Alterbogsforslaget 1985, men det vil forekomme de fleste unaturligt at messe fra prædikestolen. Oplægget af juni 1991 nævner da heller ikke muligheden af at messe evangelielæsningen, og det er nok heller ikke en mulighed, der vil blive savnet af mange.

Derimod er menighedsvaret forud for evangelielæsningen flyttet med til prædikestolen. Svaret »Gud være lovet for sit glædelige budskab« hører sammen med evangelielæsningen og tjener til at fremhæve evangeliet. Det kan ikke på samme måde bruges i tilknytning til en læsning fra Det gamle Testamente eller en epistel læsning fra Det nye Testamente.

På nuværende tidspunkt er det sådan, at præsten indleder med en bøn før evangelielæsningen og prædikenen. En fri bøn på dette sted passer ikke godt sammen med den netop anførte optakt til evangelielæsningen med det sungne menighedsvar. Hvis præsten ønsker en fri bøn forud for prædiken, må den derfor bedes efter evangelielæsningen og forud for selve prædikenen.

Salmevalget

Salmevalget vil også blive påvirket af ændringen. Det gælder den hidtidige såkaldte »anden salme« og »salmen før prædikenen«. Anden salme har som én af sine muligheder kunnet være en »epistelsalme«, idet den fulgte efter epistlen. Hvis man efter oplægget af juni 1991 ønsker at have en epistelsalme, må denne funktion nu overføres til salmen før prædikenen, idet den følger efter epistlen. En anden mulighed for »anden salme« var, at det var en hallelujasalme forud for evangelielæsningen. Også denne mulighed må nu overføres til »salmen før prædikenen«, idet evangelielæsningen nu kun findes på prædikestolen. Salmevalget er jo ikke menighedsrådets ansvar, men præstens; men derfor er det alligevel relevant for menighedsrådet at være opmærksom på, at ændringer i gudstjenesteordningen også vil få afledede konsekvenser for salmevalget.

Trosbekendelsen

Trosbekendelsen har ikke nogen helt fast plads i vores nuværende gudstjenesteordning. På nuværende tidspunkt står der i salmebogen, at trosbekendelsen – hvor den bruges – siges eller synges fra alteret efter evangelielæsningen. Men det tilføjes, at trosbekendelsen også kan fremsiges fra prædikestolen før eller efter evangeliets oplæsning. Den mest udbredte fornemmelse er vist nok, at trosbekendelsens plads er fra alteret forud for salmen før prædikenen. Når der kun er én evangelielæsning, og den foregår fra prædikestolen, kommer trosbekendelsen derfor ifølge oplægget af juni 1991 til at lyde efter epistellæsningen fra Det nye Testamente. Hidtil har det været sådan, at trosbekendelsen var knyttet til evangelielæsningen, enten fra alteret eller fra prædikestolen, men denne forbindelse bliver ophævet. Der opretholdes dog en mulighed for at fremsige trosbekendelsen fra prædikestolen i forbindelse med prædikenen.

Undtagelsesbestemmelser

Der er forskellige tilsigtede og utilsigtede konsekvenser af kun at have én evangelielæsning og læse denne ene evangelielæsning fra prædikestolen. I visse kirker vil det måske forekomme at være en bedre løsning fra alteret at læse den ene evangelielæsning efterfulgt af trosbekendelsen, hvorefter præsten går på prædikestolen og straks begynder sin prædiken. Om det er en bedre løsning, vil blandt andet afhænge af kirkens størrelse og indretning.

Der er søndage i kirkeåret, hvor de der er fortrolige med gudstjenesten synes, at en bestemt tekst hører med til dagen. Disse karakteristiske tekster findes især i første tekstrække, og de vil fremover måske blive savnet i de år, hvor anden tekstrække anvendes. Hvis man synes det gælder alle søndage i kirkeåret, bliver man nødt til at holde sig til den gamle ordning med to evangelielæsninger. Der er dog i oplægget af juni gjort et forsøg på at formindske problemerne. Nogle af de karakteristiske tekster er ikke evangelietekster, men »episteltekster«, og i oplægget til alterbog

anvendes disse tekster i begge rækker. Det drejer sig f.eks. om fortællingen om Stefanus på Sankt Stefans dag (= Anden juledag), himmelfartsberetningen fra Apostlenes Gerninger på Kristi himmelfarts dag, og pinseberetningen på Pinsedag. Desuden er der en undtagelsesbestemmelse, hvorefter man på bestemte søndage kan læse evangeliet fra første række fra alteret i det år, hvor anden tekstrække anvendes. Det drejer sig f.eks. om Første søndag i advent, hvor beretningen om Jesu indtog i Jerusalem (Matt. 21,1-9) også kan læses i de år, hvor prædiketeksten handler om Jesus i synagogen i Nazaret (Luk. 4,16-30).

Ændringer i evangelieteksterne

Hvis vi ser bort fra ændringen med kun at have én evangelielæsning, er der ellers ikke store ændringer i oplægget af juni 1991, hvad angår evangelielæsningerne. I langt de fleste tilfælde er evangelieteksterne de samme som i den nuværende salmebog. Der er dog på enkelte søndage i kirkeåret nogle ændringer.

Mest markant er indførelsen af en Helligtrekongers søndag. Teksterne er som udgangspunkt hentet fra Helligtrekongers dag (6. januar), der findes i salmebogen og ellers kan følges meget langt tilbage i tiden. De gamle tekster til Helligtrekongers dag anvendes nu på søndagen i perioden 2.-6. januar. Derved bortfalder den hidtidige Søndag efter nytårsdag. De hidtidige to evangelietekster til denne søndag samles til et stykke om flugten til Ægypten og barnemordet (Matt. 2,13-23) og anvendes på Julesøndag. Samtidigt samles også de to hidtidige stykker på Julesøndag til kun ét stykke om Simeon og Anna (Luk. 2,25-40). Disse ændringer blev alle først foreslået i Alterbogsforslaget 1985.

Den anden lidt større blok af ændringer vedrører indførelsen af en Sidste søndag efter helligtrekonger og en Sidste søndag i kirkeåret. I salmebogen henvises der under 6. søndag efter helligtrekonger til 27. søndag efter trinitatis. Evangelieteksten til denne søndag er forklarelsen på bjerget (Matt. 17,1-9). Ifølge oplægget af juni 1991 anvendes denne evangelietekst til en fast Sidste søndag

efter helligtrekonger, hvorved teksten ikke kun vil blive prædiketekst en meget sjælden gang, men hvert andet år. På 26. søndag efter trinitatis findes i den nuværende salmebog en central tekst, der også kun anvendes meget sjældent; det drejer sig om den store domslignelse fra Matthæusevangeliet (Matt. 25,31-46). Denne tekst bliver efter oplægget af juni 1991 fast prædiketekst i første tekstrække på Sidste søndag i kirkeåret. Disse ændringer blev alle først foreslået i Prøvealterbogen 1958.

Læsning fra Det gamle Testamente

Den vigtigste afledede konsekvens af at nøjes med én evangelielæsning er, at den giver mulighed for at indføre en fast indledende læsning fra Det gamle Testamente. Og denne mulighed er i oplægget af juni 1991 udnyttet på den måde, at der fra alteret er to læsninger fra henholdsvis Det gamle Testamente og den del af Det nye Testamente, der ligger uden for evangeliernes, og derefter følger evangelielæsningen.

Man kunne også have valgt at nøjes med to læsninger i alt, sådan som det var tilfældet i »Foreløbige Ændringer i Ritual- og Alterbog« fra 1972-73. Holdningen i liturgikommisionen og hos biskopperne har dog været, at man hellere vil foreslå, at der fortsat skal være tre læsninger, og at der i stedet for to evangelielæsninger skal være en fast indledende læsning fra Det gamle Testamente. Ordningen med kun to læsninger er i oplægget af juni 1991 dog omtalt som en forkortelsesmulighed, der kan anvendes, hvor præst og menighedsråd er enige om det. Denne kortere ordning kan f.eks. anvendes ved morgengudstjenester, eller ved gudstjenester med dåb.

Spørgsmålet om antallet af evangelielæsninger er ét af hovedspørgsmålene i den fremtidige gudstjenesteordning. Det forekommer ret oplagt at nøjes med kun én evangelielæsning, men det er vigtigt at gøre sig klart, når sagen kommer til drøftelse på et menighedsrådsmøde, at ændrer man på så vigtigt et led i gudstje-

nesten, ændrer man ikke kun på et enkelt punkt, men på gudstjenestehelheden.

Gudstjenestens andre læsninger og indledningskollekten (December 1991)

I den nuværende gudstjenesteordning er der ikke ret mange læsninger fra Det gamle Testamente, og det er meget sjældent, at der bliver prædikeret over tekster fra Det gamle Testamente. Sådan har det ikke altid været.

I den allerførste kristne tid havde kirken kun Det gamle Testamente som »Bibel«. De ældste skrifter i Det nye Testamente er først skrevet ca. 20 år efter Jesu død og opstandelse. Og det er først i løbet af 2. århundrede, at der bliver mulighed for i fuldt omfang at bruge Det nye Testamente i gudstjenesten. Men det betød ikke, at man holdt op med at bruge Det gamle Testamente.

Man fortsatte med at læse og synge fra Det gamle Testamente i kirkens gudstjeneste. Dog blev skrifterne fra Det nye Testamente anset for at være vigtigere; og det betød, at Det gamle Testamente især blev brugt i gudstjenestens indledning og ved gudstjenester på hverdage. I forbindelse med reformationen afskaffede man i et vist omfang gudstjenesterne på hverdagene, og det kom efterhånden til at betyde, at brugen af Det gamle Testamente i gudstjenesten gled meget i baggrunden.

Liturgikommissionen foreslog i betænkningerne fra 1975 og 1985, at gudstjenesteordningen og alterbogen ændres, sådan at der ved alle gudstjenester på søn- og helligdage indledes med en læsning fra Det gamle Testamente. Den gammeltestamentlige læsning foreslås altså placeret på den plads, som epistlen har haft i den hidtidige gudstjenesteordning.

Meningen med den gammeltestamentlige indgangslæsning er ifølge betænkningen fra 1975, at den skal understrege menneskets skabthed og de til alle tider gældende livsvilkår, og at den samtidigt skal give den nødvendige historiske baggrund for Jesu forkyndelse i evangeliet, herunder også forjættelserne om Kristi komme.

Positive erfaringer med en gammeltestamentlig læsning

Udtalelserne fra de menigheder, der har prøvet at indlede med en fast gammeltestamentlig læsning, er klart positive. Det samme gælder udtalelserne fra de menighedsråd og præster, der af forskellige grunde indtil videre har holdt sig til den nuværende ordning og kun udtalt sig på grundlag af læsning af liturgikommissionens betænkning. Og desuden har de i mange andre kirker, bl.a. i vore lutherske nabokirker i Norge, Sverige og Tyskland, indført en indledende læsning fra Det gamle Testamente.

I biskoppernes oplæg til gudstjenesteordning er det derfor foreslået, at den første læsning i en normal fuld højmesse skal være en læsning fra Det gamle Testamente. I forordet til oplægget siges det om de gammeltestamentlige læsninger, at de forkynder Gud som skaber og Herre, Guds trofasthed, men også Guds uudgrundelighed. Nogle af teksterne, f.eks. læsningerne i adventstiden, er messianske forjættelser, og andre af teksterne belyser mennesket i tro og tvivl, med håb og mod håb.

De fleste af de gammeltestamentlige læsninger i oplægget fra i år svarer til læsningerne i Alterbogsforslaget 1985, men der er dog i mindre omfang tale om nye tekster eller om andre placeringer eller andre beskæring.

På egne betingelser eller på gudstjenestens betingelser?

I liturgikommissionens betænkning fra 1975 findes en sætning, der er kommet til at indtage en markant plads i debatten om gammeltestamentlige læsninger. Sætningen lyder: »Det gamle Testamente skal lyde i kirken på sine egne betingelser«. I biskoppernes forord siges det i stedet om at gammeltestamentlige læsninger, at de læses »på gudstjenestens betingelser og nutidens vilkår«.

Hvis disse to sætninger sættes op ved siden af hinanden, lyder de som modsætninger. Men man kunne også overveje, om ikke de to sætninger gensidigt supplerer hinanden og giver udtryk for to hensyn, der helst begge skal opfyldes.

Når gammeltestamentlige læsninger anvendes i gudstjenesten, bør det ikke ske på en sådan måde, at der øves »vold« mod sammenhængen i Det gamle Testamente. Og på den anden side vil det være forkert i gudstjenesten at læse gammeltestamentlige tekster, som kun giver mening i Det gamle Testamentes egen sammenhæng.

Epistlen som anden læsning

Hidtil har det været sådan i den autoriserede ordning, at den første læsning var en »epistel«. Epistlen var, som navnet siger, normalt en læsning fra ét fra brevene i Det nye Testamente; men det kunne også være en læsning fra Apostlenes Gerninger, eller Johannes' Åbenbaring, eller Det gamle Testamente.

Når det nu foreslås, at den første læsning fast skal være en læsning fra Det gamle Testamente, må der findes en anden plads til epistlen. Ifølge oplægget juni 1991 skal epistlen læses som anden læsning, på den plads hvor evangelielæsningen fra alteret hidtil har fundet sted.

Rækkefølgen af læsningerne bliver altså: (1) Læsning fra Det gamle Testamente, (2) Læsning fra Det nye Testamente (epistel eller lektie) og (3) Evangelielæsning. Det er den samme rækkefølge, som tidligere i visse oldkirkelige ordninger blev anvendt, når man i samme gudstjeneste havde tre eller flere læsninger. Og det er den rækkefølge, de eksempelvis nu anvender i vore lutherske nabokirker i Norge, Sverige og Tyskland.

Denne traditionelle rækkefølge er vel udtryk for en slags »rangrækkefølge«. Den vigtigste tekst kommer til sidst, og denne tekst er evangeliet. Samtidigt er rækkefølgen også i de fleste tilfælde udtryk for en kronologisk rækkefølge. Ældst er teksterne fra Det gamle Testamente, derefter kommer Paulus' breve, og til sidst kommer evangelierne.

I hovedsagen er epistelteksterne de samme som i den nuværende alterbog og salmebog, men der er dog i begrænset omfang

valgt nye tekster, eller foretaget forkortelser af nogle af læsningerne.

Lægfolk som læsere

Hidtil har det været sådan, at de bibelske læsninger i gudstjenesten altid blev læst af præsten. Denne ordning anses fortsat for det »normale«, men det foreslås i oplægget af juni 1991, at de to første læsninger skal kunne læses af en lægmand.

Forudsætningen for at lægfolk kan medvirke som oplæsere er, at der er enighed om sagen mellem præst og menighedsråd. Og hvis der ikke hos begge parter er et ønske om at bruge den nye mulighed, vil det uændret være præsten, der læser teksterne fra alterbogen.

Når de to første læsninger læses af lægmand, foregår læsningen ikke fra alteret, men fra et andet egnet sted i kirkerummet. Det kan være fra samme plads som den, hvorfra indgangsbønnen og udgangsbønnen læses, eller man kan indrette en speciel læsepult (ambo) til formålet.

Er det for meget med tre læsninger?

Man kan overveje, om det ikke bliver for meget med tre læsninger forud for prædikenen. Det overvejede blandt andet liturgikommisionen. Og det var vist nok én af hovedårsagerne til, at kommissionen i betænkninger fra 1975 og 1985 fremlagde et forslag om at læse epistlen i gudstjenestens slutning forud for den aronitiske velsignelse.

Imidlertid har dette forslag om en udgangslæsning i gudstjenestens slutning kun fået begrænset tilslutning. Den principielle og historiske argumentation forekom for svag, og der er ikke historiske eller aktuelle paralleller til en sådan ordning. Derfor holder biskoppernes oplæg af juni 1991 som normalordning fast ved en placering af epistlen forud for evangelielæsningen.

I forhold til normalordningen er der dog ifølge oplægget juni 1991 mulighed for at udelade den første af læsningerne, sådan at

der kun er to bibelske læsninger i gudstjenesten. Denne mulighed for forkortelse kan f.eks. benyttes ved faste morgengudstjenester, eller ved gudstjenester med dåb.

Der er ikke givet præcise anvisninger for, hvordan gudstjenesten skal forløbe, hvis der kun er to læsninger, men der er i hovedsagen to muligheder. Den første mulighed er, at evangelielæsningen foregår fra alteret som anden læsning, og at der er tre salmer før prædikenen. Den anden mulighed er, at evangelielæsningen foregår fra prædikestolen, og at der kun er to almindelige salmer før prædikenen.

Forudsætningen for at bruge en ordning med kun to bibelske læsninger er, at præst og menighedsråd er enige. Ellers vil den hidtidige ordning på stedet skulle anvendes, hvad enten det er den »gamle« ordning med to evangelielæsninger, eller det er den »nye« ordning med en indledende fast læsning fra Det gamle Testamente.

Epistlen som udgangslæsning

Ifølge den foreslåede »normalordning« vil læsningen fra Det nye Testamente (= epistlen) være anden læsning i gudstjenesten. Den vil altså være placeret efter den indledende læsning fra Det gamle Testamente og forud for evangelielæsningen.

Mange steder er man dog gennem en længere forsøgsperiode blevet vant til at have epistlen som udgangslæsning i gudstjenestens slutning forud for den aronitiske velsignelse. Hvor man ønsker at fortsætte med denne ordning, kan det lade sig gøre. Udgangslæsningerne findes i alterbogstillægget og er i mange tilfælde samme tekst, som den almindelige epistel til første tekstrække.

Hvis epistlen læses som udgangslæsning, vil der forud for prædikenen kun skulle være to læsninger: en gammeltestamentlig læsning og dagens evangelium. Dagens evangelium vil kunne læses fra alteret, og så vil der normalt være tre salmer før prædikenen, eller det vil kunne læses fra prædikestolen, og så vil der normalt kun være to salmer før prædikenen.

Forudsætningen for at anvende ordningen med udgangslæsning er dog, at præst og menighedsråd er enige. Ifølge oplæg juni 1991 vil ordningen ikke indgå i den autoriserede alterbog, men vil kunne tages i brug efter menighedsrådslovens bestemmelser (§ 29, stk. 2) om mindre ændringer af den autoriserede liturgi. Hertil kræves også biskoppens samtykke, som formentlig vil blive givet uden videre, men dog med den betingelse, at sagen skal tages op til fornyet behandling ved præsteskitte i pågældende stilling.

To kollekttrækker i selve alterbogen

På overgangen fra gudstjenestens indledning til hovedafsnittet med læsninger, prædiken og kirkebøn beder præsten fra alteret en bøn, der er forskellig fra søndag til søndag. Denne bøn, der også findes i salmebogens tekstdel som første tekst til de enkelte søndage, kaldes en »kollekt«.

Siden slutningen 16. århundrede har vi her i Danmark som indledningskollekt anvendt nogle bønner af Veit Dietrich (1506-1549). Og det er disse bønner, der i dag findes i salmebogen og alterbogen. De er senest revideret i 1923.

Ifølge oplæg juni 1991 skal disse bønner fortsat være den »normale« kollekt. I oplægget er anvendt en oversættelse fra 1958, som kun er revideret i meget beskedent omfang. Det er dog hensigten, at der skal foretages en mere grundig revision på grundlag af de indkomne kommentarer fra høringsrunderne i foråret og dette efterår – eller måske en nyoversættelse helt fra bunden af.

Desuden findes i oplægget en nyoversættelse af de oprindelige latinske bønner, der siden 5.-6. århundrede har været bedt på denne plads i gudstjenesten. Disse bønner kaldes almindeligvis »missalekollekt«. Der er tale om en lidt friere, men dog teksttro oversættelse, som bevidst er holdt i en nutidig sprogtone. Også disse bønner vil blive revideret på grundlag af de indkomne kommentarer.

Som oplægget ser ud på nuværende tidspunkt, er det overladt til præsten at tage stilling til, hvilken af de to kollektserier han (hun)

vil anvende pågældende søndag eller helligdag. Desuden har præsten på de fleste søndage mulighed for at anvende en Veit Dietrich-kollekt, der er udvalgt til at kunne anvendes over flere søndage.

De to kollektserier kan f.eks. bruges sådan, at præsten bruger Veit Dietrich-kollekten til første tekstrække og missalekollekten til anden tekstrække. Men der er ikke noget i vejen for, at missalekollekten eksempelvis bruges i første række, eller hele tiden.

Andre kollektserier i alterbogstillægget

Udover de to kollektserier i selve alterbogen er det foreslået, at der skal trykkes et alterbogstillæg, der især skal indeholde supplerende kollektserier. I oplægget juni 1991 er der to serier. Den første serie har kollektserier til begge rækker og er oprindeligt skrevet af især Anna Sophie Seidelin til Alterbogsforslaget 1985. Den anden serie er skrevet af Johannes Johansen; den har kun én kollekt til hver søndag, men kollekten er til gengæld formuleret med henblik på at kunne anvendes i begge tekstrækker.

Kollekterne i alterbogstillægget kan kun tages i anvendelse, hvor præst og menighedsråd er enige om det. Disse to supplerende kollektserier vil ikke indgå i den autoriserede alterbog, men vil kunne tages i brug efter menighedsrådslovens bestemmelser (§ 29, stk. 2) om mindre ændringer af den autoriserede liturgi. Hertil kræves også biskoppens samtykke, som formentlig vil blive givet uden videre, men dog med den betingelse, at sagen skal tages op til fornyet behandling ved præsteskitte i pågældende stilling.

Der findes flere andre forslag til indledningskollektserier, både oversættelser af gamle kollektserier og selvstændigt nyformulerede bønner. Selv om disse bønner ikke er anført i alterbogstillægget, udelukker det ikke, at disse bønner kan anvendes, hvor præst og menighedsråd er enige om sagen. Men ligesom med bønnerne i alterbogstillægget vil forudsætningen være, at biskoppen også giver sit samtykke.

Menighedsrådet og liturgien

På flere punkter er det sådan, at ændringer i liturgien skal til behandling på et menighedsrådsmøde for at kunne gennemføres. Først og fremmest er det sådan, at den kommende nye alterbog og højmesseordning først vil kunne tages i anvendelse, når præst og menighedsråd er enige om det.

Derudover er der i oplægget til ny gudstjenesteordning nogle mulige variationer i forhold til »normalordningen«. Disse ændringer forudsætter, at præsten kan få menighedsrådets samtykke. På det område, der er behandlet i denne artikel, drejer det sig om følgende punkter:

- lægmands medvirken ved de to første læsninger
- reduktion til kun to læsninger
- anvendelse af epistlen som udgangslæsning
- anvendelse af andre kollekter end de to i selve alterbogen

Der foregår for tiden et arbejde med at behandle de kommentarer og forslag, der er blevet indsendt til biskopperne før 1. november 1991. Der vil på grundlag heraf blive foretaget ændringer i forhold til oplægget juni 1991. Dette arbejde vil fortsætte et stykke ind i foråret, idet fristen til at indsende kommentarer og forslag er blevet forlænget til 1. marts 1992. Og der er således stadigvæk mulighed for at indsende forslag og kommentarer.

Nadveren

(Januar 1992)

Ifølge det foreliggende oplæg til ny gudstjenesteordning, skal nadverliturgien fremover indgå som en del af selve højmesseordningen. Herved fremhæves det, at nadveren er en del af en normal fuld højmesse.

På sin vis er det ikke nogen ændring, idet det allerede er det mest almindelige, at der er nadver ved højmissen. Men alligevel har det hidtil været sådan, at nadverritualet i salmebogen skulle findes et andet sted end i selve højmesseordningen.

Selv om det altså søges fremhævet, at nadveren er en del af højmissen, gøres det ikke til noget krav, at der skal være nadver ved alle faste gudstjenester. Der kan fortsat holdes morgengudstjeneste og andre tilsvarende faste gudstjenester uden nadver.

Nogle steder på landet er der tradition for, at der eksempelvis kun er nadver ved højmissen én gang om måneden. Såfremt man ønsker at fortsætte med denne tradition, vil der ikke være noget til hinder for det.

Nadverliturgiens faste punkter

Bag i den nuværende salmebog findes et nadverritual, der blev autoriseret i 1912. Dette nadverritual består af en indledning, hvori bl.a. indgår salmen »O du Guds Lam«. Derefter følger Fadervor, indstiftelsesordene og uddelingen.

I oplæg juni 1991 foreslås det, at der skal være tre forskellige muligheder for nadverindledning. Den ene af disse muligheder er indledningen fra 1912-ritualet. Og derudover foreslås der to andre nadverindledninger. Men uanset hvilken indledning der anvendes, er der en fast fælles kerne i nadverliturgien, nemlig ledene:

- Fadervor
- Indstiftelsesordene
- Uddelingen (nadvermåltidet)

(a) »Kære Kristi venner«

Før 1912 anvendtes her i landet et nadverritual, der indledtes med en nadverformaning, hvori menigheden fik forklaret nadverens indhold og betydning. Derefter fulgte Fadervor, indstiftelsesordene og uddeling.

Et nadverritual af denne type anvendes fortsat nogle steder i landet, og er også opretholdt i oplæg juni 1991. Nadverindledningen består her af en nadvertiltale »Kære Kristi venner«, der fortsættes med bønne »Opstandne Herre og frelser«.

Denne nadverindledning indeholder en forkortelsesmulighed, sådan at nadverindledningen kun består af bønne »Opstandne Herre og frelser«. Hvis denne forkortelsesmulighed anvendes, vil nadverliturgien i store træk svare til det »korte« nadverritual i Alterbogsforslaget 1985.

Dette nadverritual vil nok især blive brugt i mindre kirker, eller ved gudstjenester på sygehus og plejehjem. Det kan også bruges ved nadver i hjemmet.

(b) 1912-ritualet

Det mest almindeligt brugte nadverritual er ritualet fra 1912.

Præsten indleder her med at sige eller messe: »Opløft jeres hjerter til Herren! Lad os prise Hans navn!« Derefter fortsætter præsten med den såkaldte »helligsang«, der i dette ritual er fra Johs. Åb. 4,8. Menigheden svarer ved to gange at synge »Hosianna i det højeste« samt synge salmen »O du Guds Lam«. Nadverindledningen afsluttes med bønne »Opstandne Herre og frelser«.

Dette nadverritual foreslås opretholdt, stort set uændret, bort set fra visse mindre forskelle i ordlyden af bønne »Opstandne Herre og frelser«. Men det vil vist føre for vidt i denne sammenhæng at gå i detaljer med disse forskelle.

Efter nadverindledningen fortsættes med de faste fælles led: Fadervor, indstiftelsesordene og uddelingen.

(c) Det udvidede nadverritual

De to første nadverindledninger er stort set en let revideret videresættelse af eksisterende autoriserede nadverritualer. Den egentlige nyhed findes i den tredje nadverindledning, der som sit udgangspunkt har forslaget til udvidet nadverritual i alterbogsforslaget 1985.

Egentlig er det lidt vildledende at kalde nadverliturgien for »udvidet«. Indledningen efter 1912-ritualet og det udvidede ritual har begge ca. 220 ord.

Karakteristisk for denne nadverindledning er, at menigheden synger »helligsangen«, hvis ordlyd her er taget fra Es. 6,3. Forud for helligsangen er der en takkebøn for skabelsen (i. trosartikel). Og efter helligsangen følger en bøn, der er rettet til Jesus Kristus (= Opstandne Herre og frelser), eller i hovedsagen er en takkebøn for Jesu Kristi gerning.

Når man anvender dette »udvidede« nadverritual, hvor helligsangen synges af menigheden, synges salmen »O du Guds Lam« først lige inden uddelingen eller under uddelingen.

Praktiske omstændigheder

Ifølge praksis er det blevet mest almindeligt, at nadvergæsterne først går op til alteret efter indstiftelsesordene. Denne praksis forudsættes som det normale i oplægget 1991. Sammenhængende dermed anføres det, at menigheden står op under indstiftelsesordene.

Ved uddelingen kan den præst, der leder gudstjenesten, få hjælp af en anden præst eller en lægmand. Den sidste mulighed forudsætter dog samtykke både fra menighedsrådet og biskoppen.

Når der er mange nadvergæster er der endvidere mulighed for at lade nadveren foregå som »kontinuerlig« altergang, hvor brødet og vinen uddeles af to præster (eller præst og lægmand), og hvor den enkelte nadvergæst rejser sig lige efter modtagelsen af brød og vin.

Menighedsledene i nadverliturgien

Det centrale led i nadverliturgien er nadvermåltidet, uddelingen af brødet og vinen. Og nadvermåltidet er efter sit væsen en fælles handling; det er ikke kun præsten, der gør noget.

En stor del af nadverliturgien består af ord, som siges eller messes af præsten; men der indgår også i nadverliturgien menighedsled.

I 1912-ritualet indgår som et fast menighedsled i nadverindledningen svaret »Hosianna i det højeste« samt salmen »O du Guds Lam«.

I den »udvidede« nadverliturgi synger menigheden »helligsang«; og »O du Guds Lam« synges her umiddelbart forud for uddelingen eller under uddelingen.

Fadervor siges eller messes almindeligvis af præsten. Der er dog også mulighed for, at Fadervor kan siges eller synges af menigheden.

Alterbogstillægget

Udover de tre forskellige nadverindledninger, der er foreslået til den autoriserede liturgi, er der i alterbogstillægget anført to supplerende former.

Den ene supplerende form svarer i hovedtræk til den »udvidede« nadverliturgi, men den indledes med en kort »dialog« mellem præst og menighed og fortsættes med en takkebøn, der veksler med kirkeårets hovedperioder. I den almindelige udvidede nadverliturgi er denne takkebøn en fast bøn hele kirkeåret igennem.

Den anden supplerende form er en meget kort nadverliturgi bestående af de faste led, Fadervor, indstiftelsesordene og uddelingen. Forud for Fadervor er der absolution (= tilsigelse af syndernes forladelse) og en nadversalme.

Disse to nadverliturgier fra alterbogstillægget kan tages i anvendelse efter bestemmelserne i menighedsrådsloven om mindre ændringer af den autoriserede liturgi. Hertil kræves både menighedsrådets og biskoppens samtykke. Biskoppens samtykke vil

formentlig blive givet med den betingelse, at sagen skal tages op til fornyet behandling ved præsteskitte i pågældende stilling.

Gudstjeneste uden nadver

Det er – som tidligere anført – ikke noget krav, at der skal være nadver ved alle de faste gudstjenester.

Ved faste gudstjenester uden nadver bruges højmesseordningen, men naturligvis med udeladelse af hovedafsnittet med nadverliturgien.

Når kirkebønnen bedes fra prædikestolen, afsluttes kirkebønnen i denne situation med Fadervor; og efter salmen efter prædikenen fortsættes med slutningskollekten om ordet og den aronitiske velsignelse.

En anden mulighed for afslutning er, at kirkebønnen bedes fra altereret efterfulgt af Fadervor og velsignelsen.

Menighedsrådet og liturgien

Ifølge menighedsrådsloven skal præsten have menighedsrådets samtykke til, at der ved de faste gudstjenester anvendes andre autoriserede ritualer end dem, der hidtil er anvendt i menigheden. Denne bestemmelse i menighedsrådsloven vedrører naturligvis også nadverritualet.

Hidtil har det været helt klart, hvad det vil sige at anvende et nyt nadverritual. Men når nadverliturgien nu fremover kommer til at indgå som en del af højmesseordningen som helhed, kan det måske opstå tvivl om, hvad det vil sige at tage et nyt nadverritual i anvendelse. Derfor indeholder oplægget juni 1991 en præciserende bestemmelse om, at præsten skal have menighedsrådets samtykke til at anvende en anden autoriseret nadverbøn (= nadverindledning). Og her er der – som der er redegjort for ovenfor – tre muligheder.

Hvad angår de faste punkter i nadverliturgien, Fadervor, indstiftelsesordene og uddelingen, er der ifølge oplægget 1991 kun anført én mulighed.

Redaktion i foråret 1992

Der ser ud til at forholdsvis stor enighed om nadverliturgien; i hvert fald har der ikke været så megen offentlig debat om denne sag. Men det er jo ikke altid sådan, at debattens omfang svarer til vigtigheden af den sag, det drejer sig om. Og i gudstjenesteordningen som helhed, er nadverliturgien et meget vigtigt led.

Jeg har ovenfor prøvet at redegøre for de væsentligste træk i den foreslåede nadverliturgi. Der lægges ikke på dette område op til større ændringer, men nok til større opmærksomhed og større koncentration om denne vigtige del af gudstjenesten.

Gudstjenesteoplægget vil blive færdigredigeret i løbet af foråret. Herunder skal der tages hensyn til den nye bibeloversættelse, hvor Bibelselskabet nu har færdiggjort sit arbejde. I nadverliturgien vedrører det ordlyden af Fadervor og indstiftelsesordene. Men desuden vil der blive taget hensyn til de forslag og ønsker, der er fremkommet i løbet af efteråret, eller som fremkommer inden 1. marts 1992.

Gudstjenestens bønner

(Foråret 1992)

Dansk tradition

I store træk holdes der gudstjeneste på samme måde i alle kristne kirker. Hovedstrukturen er den samme, de enkelte led svarer til hinanden, og rækkefølgen er den samme.

Samtidigt har den enkelte kirke oftest noget, der er specielt for den. Og det gælder også folkekirkens gudstjeneste. Én af karakteristiske danske særtraditioner er indgangsbønnen og udgangsbønnen.

Bønnerne blev indført i den danske gudstjeneste for over 300 år siden i Kirkeritualet af 1685. Og de opfattes i dag af de fleste som et selvfølgelig led af gudstjenesten.

Ordlyden er kun blevet revideret ganske let igennem disse 300 år. Den form, der i dag findes i salmebogen, svarer ganske nøje til den oprindelige form fra 1685. Og det vil være naturligt at spørge, om ikke vi i dag bør gøre et forsøg på at udforme en ny indgangsbøn og udgangsbøn.

Imidlertid har det vist sig, at det er en opgave, der er vanskeligere end som så. Der er fremkommet ganske mange forslag til ændringer og nyformuleringer; men det ser ikke ud til, at noget af de nyere forslag kan samle så bred tilslutning, at det kan anføres som eneste mulighed.

Biskoppernes Oplæg

Ifølge biskoppernes Oplæg til Gudstjenesteordning (Juni 1991) foreslås derfor, at den nuværende indgangsbøn og udgangsbøn, som de kendes fra salmebogen, opretholdes i næsten uændret form. Erfaringer med afprøvelse af andre former har vist, at mange igen har fået øje for kvaliteten i de gamle bønner.

Samtidigt er der dog mange menigheder, der har vænnet sig til andre former, og ikke kan forestille sig at skulle vende tilbage til indgangsbønnen og udgangsbønnen i deres oprindelige form. Der-

for indeholder det planlagte alterbogstillæg forslag til tre sæt nye ind- og udgangsbønner. De nye bønner kan anvendes, hvor præst og menighedsråd er enige om det. Alterbogstillægget tænkes ikke autoriseret, og derfor kræves tillige biskoppens samtykke.

Kort form

Liturgikommissionen fra 1970 havde som sin første opgave at komme med forslag til en foreløbig revision af højmessens. Og i 1972 autoriseredes nogle »Foreløbige Ændringer«, der også indbefattede en forkortelse af indgangsbønnen og udgangsbønnen.

De forkortede bønner var kun tænkt som en midlertidig ændring, men er stadigvæk i brug en del steder. I biskoppernes oplæg findes disse korte bønner i en lidt anden form, som forsøger at tage hensyn til nogle kritikpunkter, der tidligere blev rettet mod formen fra 1972.

Efter trykning af gudstjenesteoplægget har biskopperne på grundlag af efterårets høringsrunde foreslået en ændring, sådan at de korte bønner overføres fra alterbogstillægget til selve højmesseordningen. Denne ændring vil betyde, at bønnerne også kommer med i salmebogens tekstdel, og at det ikke er nødvendigt at indhente biskoppens formelle samtykke.

Den korte indgangsbøn:

Lad os alle bede! Herre, jeg er kommet ind i dit hus for at høre, hvad du vil tale til mig. Opluk nu ved din Helligånd mit hjerte, så jeg af dit ord kan lære at angre mine synder, tro på Jesus Kristus og hver dag styrkes og bevares i denne tro. Amen.

Og den tilsvarende udgangsbøn:

Lad os alle bede! Herre, jeg takker dig, fordi du har lært mig, hvad du vil, at jeg skal gøre. Hjælp mig nu, min Gud, at jeg må holde fast ved dit ord og i liv og død styrkes og trøstes derved. Amen.

Alterbogsforslaget 1985

I det lille alterbogsforslag fra 1985 findes et forslag til ny indgangsbøn og udgangsbøn. Dette forslag til nye bønner har der været stor opmærksomhed omkring.

Da der i 1988 blev indhentet udtalelser om erfaringerne med prøveanvendelsen af alterbogsforslaget, var det et af de punkter, der blev kommenteret i næsten alle udtalelser. Og den generelle tendens var meget sammenfaldende. Indgangsbønnen blev kritiseret af de fleste, mens udgangsbønnen omvendt af de fleste blev modtaget positivt.

Kritikken af indgangsbønnen retter sig især mod ordene »i det hus, vi har bygget for dit navn«, det tre gange gentagne »luk op«, og mod ordene »så vi omvender os«.

I forhold til udgangsbønnen har debatten især drejet sig om ordene »fordi jeg går ud herfra som et frit menneske«. Disse ord bliver fremhævet, både af det flertal der er tilfredse med bønnen, og af det mindretal der ikke er tilfredse med bønnen.

Indgangsbønnen fra 1985:

Lad os alle bede! Herre vor Gud, hør os, som er samlede her i det hus, vi har bygget for dit navn. Luk vore ører op, så vi hører dit ord, luk vor øjne op, så vi ser din herlighed, luk vore hjerter op, så vi omvender os, giv os stemme, så vi bekender og lovsynger dig, du Herre, som skabte os, du frelser, som forløste os, du gode Helligånd, som trøster os i livet og døden. Amen.

Og den tilsvarende udgangsbøn:

Lad os alle bede. Herre, jeg takker dig af hele mit hjerte, fordi jeg går ud herfra som et frit menneske med mine synders forladelse og din velsignelse. Bliv hos mig med din fred, og giv mig mod til at leve, som du har lært mig. Amen.

»Jeg« eller »vi«?

Karakteristisk for den oprindelige indgangsbøn og udgangsbøn er, at den er i éntal. Den er tænkt som den enkelte kirkegængers bøn, som forberedelse til gudstjenesten og som afslutning på gudstjenesten.

Samtidigt bedes den dog i fællesskab på den måde, at en »repræsentant for kirkegængerne« (kordegnen eller kirkesangeren eller et andet medlem af menigheden) beder bønne på alles vegne. Og derfor kan det overvejes, om ikke indgangsbønnen og udgangsbønnen i en nyformulering burde være i flertal (»vi«).

Indgangsbønnen fra Alterbogforslaget 1985 er i flertal, og den er tænkt i flertal. Bønnens indhold er af en sådan karakter, at den ikke kan omformuleres til éntal. Det vil være meningsløst eksempelvis at bede: »Herre min Gud, hør mig, som er samlet her i det hus, jeg har bygget for dit navn«.

Omvendt er udgangsbønnen fra 1985 i éntal. Den kunne godt med mindre ændringer omformuleres i flertal (»vi«), men bærer dog præg af at være tænkt som en bøn i éntal (»jeg«).

Johannes Johansen

I alterbogstillægget er medtaget en ny indgangsbøn og udgangsbøn, der begge er tænkt og formuleret i flertal (»vi«). Bønnerne er skrevet af biskop Johannes Johansen i sammenhæng med et forslag til nye indledningskollekter.

Indgangsbønnen lyder:

Herre, vi er kommet ind i dit hus, for at høre, for at bede og lovsynge. Du, der skabte alt med ét ord, send os din hellige Ånd, så vore hjerter må åbnes for dit levende ord i Jesus Kristus. Læg bøn og lovsang i mund og hjerte, så vor gudstjeneste må blive dit hellige navn til ære og os selv til velsignelse. Det beder vi om i Jesu navn. Amen.

Og den tilsvarende udgangsbøn:

Herre, vi takker dig af helt vort hjerte, for hvad dit ord har lært os, at vi hver dag må leve af vore synders nådige forladelse. Lad det ord binde os til livet i kærlighed til dig og vor næste. Det beder vi om i Jesu navn. Amen.

»Herre, forbarm dig«

I biskoppernes oplæg findes en note efter Indgangssalmen. Ifølge denne note kan man, hvor præst og menighedsråd er enige om det, efter Indgangssalmen sige eller synge vekselbønnen »Herre, forbarm dig« (Kyrie) og synge »Lovsangen« (Gloria).

Disse to gudstjenesteled anvendtes i den danske gudstjenestes indledning i det første århundrede efter reformationen. Gudstjenesten holdtes da efter bestemmelserne i Kirkeordinansen af 1539. Der var dengang ikke nogen egentlig indgangsbøn, og indledningen bestod af følgende led:

- Indgangen, som kaldes Introitus. Den svarer nærmest til vores nuværende indgangssalme
- Kyrie eleison og Englenes Lovsang (= Gloria in excelsis Deo)
- Hilsen
- Kollekten.

I den nuværende gudstjenesteordning som den findes i salmebogen, findes de to gudstjenesteled Kyrie og Gloria ikke i selve højmesseordningen. Kyrie findes dog i salmebogens nr. 364. Og de to gudstjenesteled har med biskoppernes tilladelse været i brug i mange år i adskillige menigheder.

»Kyrie eleison« er græsk og betyder »Herre, forbarm dig«. Ordene minder om f.eks. den kana'anæiske kvindes råb til Jesus: »Herre, Davids søn! forbarm dig over mig!« (Matt. 15,22). Ordene er på samme tid en bøn og en kort trosbekendelse: »Jesus er Herre«.

Kyrie fremføres som en vekselbøn med tre led, hvor præsten eller en forsanger indleder, og menigheden tre gange svarer »For-

barm dig over os!«. Vekselbønnen findes i tre former, to korte og én længere form.

»Lovsangen«

»Gloria in excelsis Deo« er en gengivelse på latin af englens lovsang julenat: »Ære være Gud i det højeste« (Luk. 2,14). Denne lovsang udføres i sin enkleste form ved at præsten siger eller synger: »Ære være Gud i det højeste! og fred på jorden, i mennesker velbehag«. Derefter fortsætter menigheden med at synge andet vers fra salmen »Aleneste Gud i Himmerig«.

Disse to led – Kyrie og Gloria – findes i næsten alle »vestlige« liturgier, f.eks. også i den norske, svenske og finske gudstjenesteordning. Her findes de som obligatoriske led af gudstjenestens indledning, men til gengæld har de disse liturgier ikke en indgangsbøn, sådan som den danske højmesseordning.

For at undgå at gudstjenestens indledning bliver for lang, er der i noten med Kyrie og Gloria anført en mulighed for at udelade indgangsbønnen, når Kyrie og Gloria anvendes.

Kirkebønnen

Efter prædikenen beder præsten en bøn, som vi plejer at kalde kirkebønnen. Denne bøn er en selvstændig del af gudstjenesten og kan nok bedst ud fra sit indhold beskrives som en forbøn for dem, der er »udenfor«: En forbøn for mennesker i nød, for mennesker i vanskelige situationer, for mennesker med stor magt og stort ansvar.

I den nuværende salmebog finder vi en bøn, som præsten kan bruge. Præsten er frit stillet med hensyn til ordlyden, men bønnen er vejledende for indholdet.

I biskoppernes oplæg er der anført tre vejledende eksempler på kirkebønner. Det hidtidige vejledende eksempel opretholdes, og dertil kommer to nye eksempler.

Endvidere foreslås det, at bønnen skal kunne bedes fra prædikestolen i tilknytning til prædikenen, eller fra alteret efter salmen efter prædikenen.

Udformningen af kirkebønnen er overladt til præsten, ligesom det er overladt til præsten at udforme prædikenen. De tre vejledende eksempler prøver at tage hensyn til, at der er forskel på, om kirkebønnen bedes fra prædikestolen eller fra alteret. Desuden indeholder de forskellige eksempler på, hvordan forbønnen for kongehuset og øvrigheden kan udformes.

Medvirken af lægmand

Som noget nyt foreslås mulighed for, at kirkebønnen kan bedes af lægmand. I givet fald vil bønnen skulle bedes fra samme sted som indgangsbønnen, eller et andet egnet sted i kirken.

Forudsætningen for at kirkebønnen bedes af lægmand er, at det ønskes af præsten, og at menighedsrådet kan tilslutte sig. Ansvar for udformningen af kirkebønnen vil dog stadigvæk være overladt til præsten.

Desuden er der også mulighed for at bede kirkebønnen som en vekselbøn, hvor kirkebønnen er delt op i nogle mindre afsnit, hvorefter menigheden svarer »Herre, hør vor bøn!« el.lign.

Menighedsrådet

Det er nævnt flere gange, at der er punkter i gudstjenesten, hvor der kun kan foretages ændringer i »stedets skik«, såfremt der er enighed herom mellem præst og menighedsråd.

På det område, der er behandlet i denne artikel, er det en forudsætning for at ændre på »stedets skik«, at der er enighed på følgende punkter:

- anvendelse af anden indgangsbøn og udgangsbøn
- anvendelse af Kyrie og Gloria i gudstjenestens indledning
- lægmands medvirken ved kirkebønnen.

Hvis menighedsrådet skal kunne behandle sådanne liturgiske sager på en forsvarlig måde, er forudsætningen, at medlemmerne er rimeligt orienterede om, hvad »stedets skik« er. For hvis menighedsrådet ikke er det, sker der nemt det, at »stedets skik« blot bliver »præstens skik«.

Ved kirker med flere præster bør menighedsrådet f.eks. forholde sig til, om man ønsker at have en fælles liturgi ved kirken, eller om man vil give tilladelse til forskellige liturgier. Det ideelle må vel være, at der er fælles liturgi. Men på den anden side må det også være rigtigt at tage hensyn til mindretal i sognet, såfremt der kan siges at være et sådant mindretal med holdninger, der afviger fra flertallets.

»Folket« og gudstjenesten

(Juni 1992)

I dette hus skal intet andet foregå end dette, at Gud taler til os i sit bellige ord, og vi taler til ham i bøn og lovsang (Martin Luther)

Karakteristisk for fornyelsen af gudstjenesten på reformationstiden var, at menigheden igen fik en aktiv rolle i gudstjenesten. Mange af de led, der i den oprindelige gudstjeneste havde været sunget eller sagt af menigheden, var i tidens løb blevet overladt til specialister: præst og kor. Men på reformationstiden indførtes salmesang på modersmålet, sådan at menigheden igen fik en aktiv rolle.

Dette meget vigtige træk ved gudstjenesten opretholdes uændret i den kommende gudstjenesteordning. Salmesangen vil fortsat indtage en meget vigtig plads i gudstjenesten. Men spørgsmålet er, om det ikke er nødvendigt at fortsætte reformationstidens fornyelse af gudstjenesten og i højere grad, end det almindeligvis er tilfældet i dag, fremhæve menighedens aktive medvirken i gudstjenesten.

Biskoppernes Oplæg til Gudstjenesteordning (Juni 1991) indeholder flere nye muligheder for at lade led i gudstjenesten overgå til at siges eller synges af menigheden og for at lade lægfolk medvirke i gudstjenesten. Men der er ikke tale om krav, kun om muligheder. Og det vil altså blive overladt til afgørelse i det enkelte sogn, hos menighedsrådet og præsten, hvorvidt man ønsker at bruge disse muligheder.

Hvad er en gudstjeneste?

Spørgsmålet om menighedens rolle i gudstjenesten hænger snævert sammen med, hvad en gudstjeneste er. Til indledning er anført nogle ord, som Martin Luther sagde ved indvielsen af slotskirken i Torgau:

I dette hus skal intet andet foregå end dette, at Gud taler til os i sit hellige ord, og vi taler til ham i bøn og lovsang.

Luthers ord kan betragtes som et forsøg på at give en kort definition af, hvad en gudstjeneste er. Karakteristisk for definitionen er, at der i gudstjenesten er to parter, Gud og menigheden, og at gudstjenesten består i en vekselvirkning eller dialog mellem de to parter.

På den menneskelige side i gudstjenesten er den handlende part menigheden, eller »folket« som de ville have sagt i gamle gudstjenesteordninger, og som vi måske også i »Folkekirken« burde kunne sige.

Hvem er vært?

Hvis vi skal prøve ad en anden vej at nærme os en forståelse af, hvad gudstjenesten er, kan vi også spørge: Hvem er vært? Og her er der ansatser til forskellige svar i indgangsbønnerne.

Den nuværende indgangsbøn i salmebogen indledes med ordene: »Herre, jeg er kommet ind i dette dit hus for at høre, hvad du . . . vil tale til mig.« Her er udgangspunktet, at det er Gud, der er vært, kirken er hans hus, og det er Gud, der her taler og handler.

Indgangsbønnen i Alterbogsforslaget 1985 indledes med ordene: »Herre vor Gud, hør os, som er samlede her i det hus, vi har bygget for dit navn. Luk vore ører op, så vi hører dit ord . . . «. Her omtales kirkebygningen som et hus, der er bygget af menneskers hænder. Huset opfattes altså som »vores« hus, hvori Gud kommer og taler til os.

Selv om man ud fra en indre forståelse af gudstjenesten må sige, at udgangspunktet er, at Gud taler til os og handler med os, og at vi derefter svarer ham i bøn og lovsang. Så må vi samtidigt fastholde, at det er folket (menigheden), der har bygget kirkehuset og fastlagt de menneskelige traditioner, som udgør en stor del af vores måde at holde gudstjeneste på.

Gudstjenestens »mysterium« er dialogen mellem Gud og folket (menigheden). Vi bygger huset og indvier det til Guds hus ved at bede Gud virke i dette hus. Og vi indleder gudstjenesten med en bøn til Gud om, at han vil tale til os. Men under alle omstændigheder – og uanset synsvinklen – er gudstjeneste utænkelig uden menighed. Det hører også til én af de grundlæggende erkendelser i reformationstidens fornyelse af gudstjenesten. Og menighedens rolle i gudstjenesten er ikke kun at høre, hvad Gud vil tale til os, men også at svare i bøn og lovsang.

Dialogen

I gudstjenesten er der en bestandig vekselvirkning mellem, at Gud taler til os og handler med os, og at vi svarer ham. Der er en nedadstigende linje, fra Gud til os, og en opadstigende linje, fra os til Gud.

Den nedadstigende linje findes især i læsningerne, prædikenen, dåben og nadveren. Og den opadstigende linje findes især i salmerne og bønnerne. Men det kan ikke lade sig gøre skematisk at skille de to linjer klart fra hinanden. I gudstjenestens virkelighed blandes de med hinanden. Og i mange af gudstjenestens led er begge linjer repræsenteret.

Salmerne

Menighedens aktive medvirken i gudstjenesten er især knyttet til den opadstigende linje, fra os til Gud, og hertil hører især salmerne.

Salmerne hører snævert sammen med det, der i øvrigt sker i gudstjenesten. Udgangspunktet er ikke salmerne, men læsningerne, kirkeåret, prædikenen, dåben og nadveren. Salmerne er menighedens svar på en bibelsk læsning, på prædikenen, på dåben, på nadveren. Eller salmen er en forberedelse. Det lader sig ikke skematisk fastlægge, om salmen er rettet fremad eller bagud. Det afhænger af, hvilken salme det drejer sig om, og hvilke principper præsten vælger salmer ud fra.

Indgangssalmen peger fremad og har især karakter af at være en forberedelse til gudstjenesten som helhed. Denne salme skifter ikke karakter i forhold til den nuværende gudstjenesteordning i salmebogen.

Salmen mellem læsningerne (eller anden salme) er især knyttet til læsningerne, og denne salme vil blive præget af, at den første læsning efter den kommende nye ordning er en læsning fra Det gamle Testamente. Men salmen kan også pege fremefter og være en forberedelse til den anden læsning fra Det nye Testamente (normalt en epistel), eller have en mere selvstændig funktion i forhold til gudstjenesten som helhed.

Salmen før prædiken vil nok især blive valgt med henblik på at pege fremefter og være en forberedelse til prædiken. Præsten vil dog også kunne vælge salmen som et svar på den forudgående læsning eller dåb. Efter den nuværende ordning har denne salme ofte været knyttet til den forudgående evangelielæsning fra den tekstrække, som der ikke prædikes over. Denne mulighed falder nu bort, og hvis salmen vælges som svar på den forudgående læsning, vil det blive en »epistelsalme«.

Salmen efter prædiken skifter ikke karakter i forhold til den nuværende højmesseordning. Salmen peger især bagud og er et svar på den forudgående prædiken, men den kan dog også i et vist omfang pege fremefter og være en forberedelse til nadveren.

Udgangssalmen afslutter og sammenfatter dagens gudstjeneste. Den er i forhold til gudstjenesten rettet bagud.

Andre menighedsled

Menighedens aktive medvirken ved gudstjenesten er ikke begrænset til salmerne. Også andre led i gudstjenesten er eller kan være menighedsled: Trosbekendelsen, Helligsangen og Fadervor i nadverliturgien. Dertil kommer eventuelt Kyrie og Gloria.

Trosbekendelsen betragtes nok bedst som et gudstjenesteled på linje med salmerne, blot med den forskel, at trosbekendelsen er den samme fra søndag til søndag. Ud fra denne synsvinkel bør

trosbekendelsen helst siges eller synges af menigheden. Sådan er det jo også allerede skik mange steder. Der er dog fortsat mulighed for, at præsten alene kan sige trosbekendelsen, enten fra alteret efter anden læsning, eller fra prædikestolen. Og formentlig vil det blive anset for ét af de punkter, som det er overladt til præsten at tage stilling til.

I nadverliturgien kan helligsangen synges af menigheden. Hvis man ønsker at have denne del af liturgien som et menighedsled, skal man anvende den »lange« nadverbøn (c), hvori indgår, at helligsangen synges af menigheden. Den »lange« nadverbøn, der findes i biskoppernes oplæg, svarer i store træk til den udvidede nadverliturgi, der blev autoriseret til forsøgsmæssig brug i Foreløbige Ændringer i Ritual- og Alterbog (1973), og som findes tilsvarende i liturgikommissionens Forslag til Alterbog (1985).

Endvidere er der – som noget nyt – foreslået mulighed for, at Fadervor i nadverliturgien kan betragtes som et menighedsled, sådan at det siges eller synges af menigheden.

Ifølge biskoppernes Oplæg til Gudstjenesteordning (Juni 1991) er der mulighed for i indledningen at sige eller synge vekslebønnen »Herre, forbarm dig« (Kyrie) og synge »Lovsangen« (Gloria). Denne ordning kan også betragtes som en mulighed for at fremhæve menighedens aktive medvirken i gudstjenesten. Disse to led er nemlig i høj grad menighedsled ligesom salmerne. Men de afviger fra salmerne ved at være éns fra søndag til søndag.

Medvirken af lægfolk

Normalt læses de bibelske læsninger af præsten; men der foreslås i biskoppernes oplæg mulighed for, at første og anden læsning kan læses af et medlem af menigheden. Endvidere er der givet mulighed for, at et medlem af menigheden kan bede kirkebønnen. Forudsætningen er dog i begge tilfælde, at det ønskes af præsten, og at menighedsrådet kan tilslutte sig forslaget.

Indgangsbønnen og udgangsbønnen har altid, så længe de har været i brug i den danske højmesseordning, været bedt af »deg-

nen«, og der er således ikke noget helt nyt i, at lægfolk medvirker på denne måde ved gudstjenesten. Men der foreslås nu i biskoppernes oplæg mulighed for at udvide omfanget.

Der er dog stadigvæk mange led i gudstjenesten, som er forbeholdt præsten. Det drejer sig om hilsenen, indledningskollekten, evangelielæsningen, prædikenen, nadverbønnen, slutningskollekten og velsignelsen.

Menighedssvarene

Men de led, der er forbeholdt præsten, er ikke kun monologer. I de fleste led deltager menigheden også. Det sker gennem de små menighedssvar, som medinddrager menigheden i gudstjenestens »dialog« mellem Gud og folket. Derfor har også disse små menighedssvar deres betydning i gudstjenestens helhed, selv om de vist ofte overses.

Hilsenen og velsignelsen er en dialog mellem præst og menighed. Og menigheden tilslutter sig kollektbønnerne og nadverbønnen ved at svare »Amen«.

Det var et udslag af degeneration i den middelalderlige liturgi, at så mange af menighedsledene var blevet overladt til specialisterne: præst og kor. Og det er et symptom på en forfladigelse af gudstjenesten, når menighedssvarene i så høj grad, som det er tilfældet i gudstjenester i dag, overlades til kor eller kirkesanger. Derved gør den enkelte gudstjenestedeltager sig til tilhører til noget, som præst og kor opfører. Og det er helt klart ikke meningen med de pågældende led i gudstjenesten.

Der arbejdes med en ajourføring af gudstjenestens musik i forlængelse af den hidtidige tradition og med henblik på, at der i præstens ritualbog kan anføres noder til gudstjenestens faste led. Men måske er der brug for en mere grundlæggende nyovervejelse af, hvordan dette ikke uvæsentlige træk ved gudstjenesten bedre kommer til udfoldelse i dag.

Gudstjenestens musik er ikke kun et spørgsmål om melodier til salmerne, men i lige så høj grad et spørgsmål om melodier og fremførelsesform af de faste tekster i gudstjenesten.

Ikrafttræden advent 1992

Det er planen, at den nye gudstjenesteordning skal træde i kraft til 1. søndag i advent 1992. Men den træder ikke automatisk i kraft i det enkelte sogn. Den træder som hovedregel først i kraft, når præst og menighedsråd i fællesskab har besluttet det.

De steder, hvor man hidtil har anvendt forsøgsordninger, må man dog påregne under alle omstændigheder at skulle have sagen op til forhandling i løbet af 1993. Man vil kunne beslutte sig for at gå over til den nye ordning, eller gå tilbage til den gamle ordning. Den nye ordning er dog på mange punkter så rummelig, at den giver plads til de fleste af de nuværende forsøgsordninger, såfremt præst og menighedsråd er enige om at fortsætte en igangværende forsøgsordning. Hvis tekster fra det planlagte alterbogstillægget ønskes anvendt, skal biskoppens samtykke indhentes.

Som bekendt skal der være menighedsrådsvalg til efteråret, og de nye menighedsråd træder i funktion på samme tidspunkt som den nye alterbog. Gudstjenesteordningen vil være ét af de punkter, som de fleste nye menighedsråd skal tage stilling til i løbet af 1993.

Visse steder har man måske i menighedsrådet drøftet gudstjenesteordningen så indgående, at man finder det mere naturligt, at det bliver ét af de sidste punkter, som det afgående menighedsråd tager stilling til på møderne i dette efterår. Det vil formentlig blive muligt, men vil bl.a. afhænge af, hvornår og hvordan den nye gudstjenesteordning bliver bekendtgjort.

De nye liturgiske bøger vil foreligge på tryk i slutningen af efteråret, formentlig pr. 15. november 1992. Det vil i første omgang især dreje sig om præstens bøger: alterbog, ritualbog og alterbogstillæg. Men desuden skal salmebogens tekstdel også ajourføres med ny bibeltekst og ny alterbog. Det vil formentlig først kunne

ske i løbet af 1993. Af hensyn til de kirker, der for nylig har købt nye salmebøger, vil der formentlig blive trykt en alterbogsudgave i salmebogsformat. Når der skal lægges budget for 1993, vil det være klogt at tage hensyn til, at der mange steder vil være behov for at anskaffe nye bøger til kirken.

Nye ritualer (September 1992)

Den 12. juni 1992 blev den nye alterbog og de nye ritualer autoriseret. Alterbogen og ritualbogen kan erhverves i november efter offentliggørelsen af den nye bibeloversættelse. Inden ritualerne og alterbogen kan tages i brug, skal præsten have menighedsrådets samtykke ifølge menighedsrådslovens paragraf 29.

De nuværende ritualer, der kan findes bag i salmebogen, er for det meste autoriseret i 1912. Det gælder ritualerne for dåb, skriftemål, nadver og brudevielse. De tidligere ritualer fra 1895 er fortsat gyldige, men anvendes ikke ret meget mere og kan heller ikke findes i den nuværende salmebog.

Her i sommer blev autoriseret nye ritualer for dåb, nadver i hjemmet, skriftemål, vielse (bryllup), kirkelig velsignelse af borgerligt indgået ægteskab og jordpåkastelse. De nye ritualer er ikke fundamentalt anderledes end de nuværende, men kan bedst beskrives som en revision eller ajourføring.

Præstens bøger, alterbogen og ritualbogen, vil foreligge en gang i løbet af november, mens menighedsudgaven i salmebogens tekstdel først forventes at kunne udkomme i foråret 1993.

Menighedsrådets samtykke

Præsterne kan ikke umiddelbart tage de nye ritualer i anvendelse. For ifølge menighedsrådslovens paragraf 29 skal menighedsrådet give sit samtykke til, at der ved de faste gudstjenester eller kirkelige handlinger anvendes en anden autoriseret liturgi eller andre autoriserede ritualer end dem, der hidtil er anvendt i menigheden. Omvendt kan menighedsrådet ikke pålægge en præst at anvende de nye ritualer, såfremt præsten ikke selv ønsker at anvende de pågældende ritualer.

Eller sagt på en anden måde: Hvis der ikke er enighed mellem præst og menighedsråd om at tage de nye ritualer i anvendelse, fortsætter stedets skik uændret.

Dåb

På de fleste punkter er det nye ritual magen til det nuværende fra 1912; men der er foretaget en revision af enkelthederne i ritualet. Desuden er ritualet for voksendåb indarbejdet i det hidtidige barnedåbsritual, således at der kun er ét ritual, der benævnes *Dåb i kirken*.

Der er altså ikke længere et særskilt barnedåbsritual og et særskilt voksendåbsritual, men ét fælles ritual. Hermed understreges også i det ydre, at dåben er den samme, uanset om den, der døbes, er barn eller voksen.

I skriftlæsningen anvendes den nye bibeloversættelse af 1992, og læsningens anden del fra Markusevangeliets kap. 10 er udvidet med vers 13, hvor der står: *Og de bar nogle små børn til Jesus, for at han skulle røre ved dem; disciplene truede ad dem, men da Jesus så det, blev han vred og sagde til dem. Derefter fortsættes som hidtil med ordene: Lad de små børn komme til mig osv.*

Faddertiltalen anføres i to former, der er vejledende for tiltalens indhold. Den første er rettet kun til fadderne, mens den anden er rettet både til forældre og faddere. Det er noget nyt, at tiltalen er vejledende, og at præsten er frit stillet med hensyn til tiltalens ordlyd, ligesom det er tilfældet med kirkebønnen i den almindelige gudstjeneste.

Generelt gælder, at hvis der inden for et ritual er valgmuligheder, er det overladt til præsten at vælge, medmindre der direkte er anført noget andet. I dåbsritualet er der valgmuligheder vedrørende faddertiltalen og Fadervors form. Beslutningen efter menighedsrådslovens paragraf 29 om anvendelse af ritualet vedrører her ritualet som samlet helhed, og derefter er det overladt til præsten at vælge, hvor der inden for ritualet er anført forskellige mu-

ligheder. Det udelukker dog på den anden side ikke, at man kan tale sammen og udveksle synspunkter og argumenter.

Ved siden af selve dåbsritualet, er der anvisninger for hjemme-dåb og nøddåb. Desuden er der et ritual for fremstilling i kirken af døbte børn.

Dåbens placering

Dåben finder i almindelighed sted i kirken under en gudstjeneste. Når denne gudstjeneste er en højmesse, er der fire placeringsmuligheder: På trosbekendelsens plads, i tilknytning til første læsning, efter salmen efter prædikenen eller efter nadveren.

Spørgsmålet om dåbens placering er i højmesseordningen anført som et af de områder, hvor præsten skal have menighedsrådets samtykke til at ændre på »stedets skik«.

Det har undervejs i arbejdet været forsøgt at foreslå en normalplacering, men der er så store lokale forskelle, at der ikke har været grundlag for at anbefale en bestemt placering. Disse lokale forskelle skyldes bl.a. forskellene mellem land og by, især i henseende til antallet og hyppigheden af dåb.

Desuden er der forskelle i højmesseformen. Hvis trosbekendelsen siges fra prædikestolen, kan det eksempelvis ikke lade sig gøre at have dåb på trosbekendelsens plads. Så spørgsmålet om dåbens placering bør så vidt muligt behandles i sammenhæng med højmesseordningen som helhed.

Nadver i hjemmet

Da der i 1912 blev autoriseret en ny nadverliturgi, blev den autoriseret som et selvstændigt ritual med titlen *Nadverens sakrament*. Dette ritual havde to dele, nemlig *Nadver i kirken* og *Nadver i hjemmet*. I den nye alterbog indgår liturgien for nadver i kirken som en del af højmesseordningen, og jeg vil derfor ikke komme nærmere ind på nadverliturgien i denne sammenhæng.

På grund af den ændrede disposition i gudstjenesteordningen som helhed er det blevet nødvendigt at udarbejde et selvstændigt ritual for *Nadver i hjemmet*.

Ritualet for nadver i hjemmet er udarbejdet på grundlag nadverliturgien i højmesseordningen, hvor der på enkelte punkter er foretaget en forenkling og forkortelse. Ritualet kan også bruges ved nadver på sygehus eller plejehjem.

Hovedsagen i det nye ritual er en ajourføring af teksterne, sådan at de svarer til teksterne i højmesseordning, og jeg kan ikke umiddelbart se nogen grund til at sætte dette ritual på menighedsrådets dagsorden til selvstændig behandling.

Skriftemål

Ritualet omfatter tre former:

1. *Fælles skriftemål forud for gudstjenesten*. Den nye autoriserede ordning er en let revision af det tilsvarende forslag i Prøveritualbogen af 1963. I salmebogen af 1953 findes et ritual for skriftemål og afløsning, som blev autoriseret i 1912. I forhold hertil findes i det nye ritual fyldigere anvisninger for afholdelse af skriftemål. Endvidere er første del af absolutionsordene ændret. Fælles skriftemål efter denne ordning finder sted forud for gudstjenesten imellem anden og tredje ringning.

2. *Synsbekendelse og absolution i gudstjenestens indledning*. Efter denne ordning kan indgangsbønnen ved enkelte gudstjenester eller i en periode, f.eks. fastetiden, erstattes af *Det lille litani* (Salmebogen nr. 364), der læses eller synges som en vekselbøn mellem præst (evt. forsanger) og menighed. Derefter følger absolutionen. Hvis præsten ønsker at anvende denne ordning, skal menighedsrådet give sit samtykke.

3. *Privat skriftemål*. I Luthers lille Katekismus, som bl.a. er trykt bag i salmebogen, findes en vejledning om privat skriftemål. Skriftemålet omfatter to dele: synsbekendelsen og absolutionen (tilgivelsen). Absolutionens ordlyd i det nye ritual for privat skriftemål svarer til ordlyden ved det fælles skriftemål forud for guds-

tjenesten. Det private skriftemål er ifølge sagens natur et meget »privat« ritual, og det kan diskuteres, om der er grundlag for at sætte dette ritual på menighedsrådets dagsorden.

Konfirmation

Det nye ritual for konfirmation blev autoriseret sidste år, den 19. juni 1991. Kirkeministeriet udsendte pr. 1. september 1991 en bekendtgørelse (nr. 623) med det nye ritual, så der har allerede i et års tid været mulighed for at drøfte konfirmationsritualet og tage det i anvendelse.

I salmebogen findes konfirmationsritualet fra anordningen af 23. april 1955. Dette ritual er senere blevet let revideret i anordningen af 9. juli 1968, men denne revision er aldrig blevet trykt i salmebøger eller ritualbøger.

Det nye ritual er bl.a. karakteriseret ved, at der er tre sidestillede muligheder for tilspørgsel og tre muligheder for konfirmationsvelsignelse.

Den første tilspørgsel er en forkortet tilspørgsel på trosbekendelsen svarende til den første af mulighederne i salmebogen. Her svarer konfirmanden Ja to gange. En anden mulighed er, at præsten spørger: *Vil du konfirmeres i den kristne tro?* Dette spørgsmål blev foreslået som én af mulighederne i liturgikommissionens betænkning nr. 1100 (1987). Og den sidste mulighed er, at der ikke stilles noget spørgsmål.

Endvidere fremhæves det i ritualet, at trosbekendelsen siges i kor inden tilspørgslen, og at Fadervor bedes i kor, når alle er konfirmeret.

Som tidligere anført gælder det generelt, at hvis der inden for et ritual er valgmuligheder, er det overladt til præsten at vælge, medmindre der direkte er anført noget andet. I konfirmationsritualet vedrører det valgmulighederne vedrørende tilspørgslen og konfirmationsvelsignelsen. Hvis menighedsrådet samtykker i præstens ønske om at anvende det nye ritual, giver det samtidigt sam-

tidigt samtykke til, at præsten kan vælge blandt valgmulighederne inden for rituallet.

Vielse (bryllup) og kirkelig velsignelse

Det nye bryllupsritual er udvidet i forhold til rituallet fra 1912, så dan at vielsen i højere grad får karakter af en kort gudstjeneste. Der synges normalt fire salmer. Imellem de to første salmer beder præsten en bøn fra alteret efterfulgt af skriftlæsning fra Det gamle og Det nye Testamente.

Selve tilspørgslen er derimod uændret i forhold til rituallet fra 1912: *Så tilspørger jeg dig NN: Vil du have NN, som hos dig står til din ægtebrustru? Vil du elske og ære hende, og leve med hende både i medgang og modgang, i hvad lykke Gud den almægtige vil tilskikke jer, som en ægtebrustru bør leve med sin brustru?*

Tidligere fulgte efter tilspørgslen et længere stykke med citater fra Bibelen. Dette efterfølgende afsnit med bibelcitater er bortfaldet i det nye ritual, idet vielsen indledes med skriftlæsning. Vielsen afsluttes normalt med to salmer. Imellem disse to salmer er der uændret en slutningskollekt og velsignelse.

Rituallet for kirkelig velsignelse af borgerligt indgået ægteskab svarer til rituallet for vielse (bryllup). Forskellene mellem de to ritualer kommer i alt væsentligt kun til udtryk i tilspørgslen, som indledes med en bekendtgørelse af, at ægteparret allerede er rette ægtefolk. Tilspørgslen er den samme som det andet spørgsmål ved vielsen. Alternativt er der mulighed for at gennemføre handlingen uden direkte tilspørgsel.

Jordpåkastelse

Der er til den nye ritualbog udarbejdet to vejledende begravelsesordninger: en længere form og en kortere form. Men det har ikke været meningen, at disse ordninger skulle autoriseres. Det eneste, der er autoriseret, er selve jordpåkastelsen.

Jordpåkastelsesordene indledes med lovprisning og efterfølges af Fadervor og velsignelse. Der er mulighed for at anvende de nye

tekstformer af Fadervor og velsignelsen, men derudover er der ikke nogen ændringer.

Det nye jordpåkastelsesritual er kun tænkt som kodificering af gældende praksis, så der vil efter mit skøn i almindelighed ikke være grund for præsten til at forelægge dette ritual for menighedsrådet med henblik på at indhente menighedsrådets samtykke.

De biskoppelige handlinger

I 1987 blev der autoriseret nye ritualer for de biskoppelige handlinger: præstevielser, provsteindsættelse, bispevielse og kirkeindvielse. Disse ritualer blev trykt i 1988 i en bog med titlen »Ritualer for de biskoppelige handlinger« (Det kgl. Vajsenhus' Forlag). Disse ritualer kan næppe komme på menighedsrådets dagsorden, idet det er biskoppen, der tager stilling til, om han vil følge de nye ritualer eller holde sig til de gamle. Og jeg vil derfor ikke gå nærmere ind på disse ritualer her.

Ritualerne vil blive trykt i den nye ritualbog i let revideret form under anvendelse af den nye bibeloversættelse. Her vil tillige blive trykt et supplerende kirkeindvielsesritual, der blev autoriseret sammen med de andre ritualer den 12. juni 1992.

Alterbogstillæg og musikillæg

(Marts 1993)

Den nye gudstjenesteordnings to første bind, alterbogen og ritualbogen, udkom i november 1992. De sidste to bind, alterbogstillægget og musikillægget, udkommer i år. Endvidere vil alterbogen og ritualbogen blive indarbejdet i den eksisterende salmebogs tekstdel.

Grundpillerne i den nye gudstjenesteordning er alterbogen med kirkeårets tekster og de nye ritualer; men desuden vil der blive udgivet to supplerende bind: et alterbogstillæg og et musikillæg.

I alterbogstillægget findes især nogle nyere bønner: indgangsbønner, udgangsbønner og indledningskollekter. Disse bønner er ikke autoriserede og kan således ikke uden videre anvendes ved de faste gudstjenester. Hvis præsten ønsker, at de skal anvendes, er forudsætningen, at både menighedsrådet og biskoppen kan tilslutte sig.

Musikken til gudstjenestens faste led har hidtil ikke været autoriseret, og sådan vil det også fortsætte med at være. I praksis har der dog udviklet sig en næsten enerådende tradition på det musikalske område. Der findes ikke på nuværende tidspunkt realistiske alternativer til denne tradition, og det er derfor den, der fortsættes i musikbogen og koralbogen.

Sidste del af den nuværende salmebog udgøres af en tekst- og bønnebog med bl.a. højmesseordningen, teksterne til kirkeårets søn- og helligdage og ritualerne for de kirkelige handlinger. I kommende oplag af salmebogen vil den nye alterbog og de nye ritualer erstatte den gamle alterbog og de gamle ritualer i salmebogen.

Som et midlertidigt supplement til den eksisterende salmebog, vil der blive fremstillet et særtryk af salmebogens tekstdel. Dette særtryk forventes at udkomme i løbet af marts måned og vil indeholde de nye ritualer og den nye alterbog.

Alterbogstillægget

Tillægget til alterbogen forventes at udkomme nogenlunde samtidigt med særtrykket af salmebogens tekstdel. Alterbogstillægget har følgende indhold:

- Bønner af Anna Sophie Seidelin
- Bønner af Johannes Johansen
- Bønner af Holger Lissner
- Andre nadverindledninger
- Udgangslæsninger
- Særlige gudstjenester i kirkeåret
- Læsninger til børnegudstjeneste på højmessens plads
- Andre gudstjenester

Anvendelse af alterbogstillæggets tekster og bønner ved de faste gudstjenester betragtes som mindre ændringer af den autoriserede højmesseordning, hvortil præsten skal have menighedsrådets og biskoppens samtykke ifølge den nuværende menighedsrådslovs § 29. Det forudsættes, at andre og efterfølgende præster ikke er forpligtede til at anvende de pågældende ændringer. Ved præstekifte skal ændringerne tages op til fornyet behandling.

Da bogen ikke er autoriseret, vil det være forholdsvis lettere at udsende reviderede udgaver eller supplerende bind, efterhånden som der opstår behov for det. Med alterbogstillægget er der således åbnet for en fortsat og kontinuerlig fornyelse af gudstjenesten.

Bønnerne i alterbogstillægget

Bønnerne af Anna Sophie Seidelin blev først trykt i det lilla alterbogsforslag fra 1985. Ind- og udgangsbønnen aftrykkes uændret, mens indledningskollekterne senere er blevet revideret af Anna Sophie Seidelin, bl.a. under hensyn til erfaringerne og udtalelserne i forbindelse med prøveanvendelsen af alterbogsforslaget.

Bønnerne af Johannes Johansen blev først trykt i Dansk Kirketidende i årgangene 1974-1976, men er senere revideret af to omgange for at passe til den nye alterbog. Udover ind- og udgangsbønnen og indledningskollekterne til kirkeårets søn- og helligdage

er der også nogle slutningskollekter og kollekter til kirkelige handlinger.

Bønnerne af Holger Lissner er helt nye. De blev først fremlagt offentlig i 1990, men er efterfølgende revideret for at passe til den nye alterbog.

I den autoriserede højmesseordning er der tre forskellige nadverindledninger, der alle efterfølges af Fadervor, indstiftelsesordene og nadvermåltidet. I alterbogstillægget er der to supplerende nadverindledninger.

Den første svarer i hovedtræk til den autoriserede nadverindledning C, hvor helligsangen synges af menigheden. Karakteristisk for formen i alterbogstillægget er især, at den varierer med kirkeårets hovedperioder.

Det andet nadverritual i tillægget er en ganske kort nadverform, hvor selve nadverliturgien består af Fadervor, indstiftelsesordene og nadvermåltidet. Forud for nadveren indledes med en kort fælles absolution (syndstilgivelse) og en nadversalme.

Udgangslæsninger

I det lilla alterbogsforslag fra 1985 blev der foreslået en rækkefølge af de bibelske læsninger, hvor der indledes med en gammeltestamentlig læsning og afsluttes med en udgangslæsning fra brevene i Det nye Testamente. Denne struktur indgår ikke som en del af den autoriserede alterbog, men i tillægget er optaget en liste over udgangslæsninger, der kan anvendes sammen med de gammeltestamentlige læsninger og prædiketeksterne i den ordinære alterbog.

Hvis præsten ønsker at anvende udgangslæsningerne som en permanent ordning, skal menighedsrådet og biskoppen give samtykke dertil. Igangværende forsøgsmæssig anvendelse af ordningen med udgangslæsninger kan ikke fortsætte automatisk.

Ekstraordinære gudstjenester

Reglerne i menighedsrådsloven om, at ændringer i liturgien i det enkelte sogn skal godkendes af menighedsrådet, gælder kun de faste gudstjenester. Andre gudstjenester end de faste kan frit afholdes af folkekirkepræster i de kirker, de er ansat ved. Det gælder for eksempel hverdagsgudstjenester, børne- eller familiegudstjenester uden for den almindelige højmesseplads, ungdomsgudstjenester, ældregudstjenester og musikgudstjenester.

Alterbogstillægget indeholder forskellige vejledende forslag vedrørende andre gudstjenester. Der er bl.a. en vejledende ordning for hverdagsgudstjeneste uden nadver. Ordningen kan også anvendes som morgen- eller aftensang på søn- og helligdage og i tilfælde, hvor sognets faste gudstjeneste ikke kan gennemføres med præst. Til brug for sidstnævnte situation er der anvisninger om, hvordan gudstjenesten kan ledes af en lægmand.

I alterbogstillægget bringes tillige vejledende tekster til gudstjenester nytårsaften, seks fastegudstjenester i perioden fra fastelavns søndag til palmesøndag, påskelørdag, konfirmationsgudstjeneste, høstgudstjeneste og børnegudstjenester.

Musiktillæg

Musikken til salmerne og højmesseordningen er en væsentlig del af gudstjenesten som helhed. I princippet er musikken til gudstjenesten ikke autoriseret og er således et helt frit område; men i praksis forholder det sig anderledes.

Den musik, der almindeligvis anvendes, findes i Den danske Koralbog, der netop er udkommet i en revideret 3. udgave, som tager hensyn til ændringerne og udvidelserne i den nye højmesseordning. Endvidere har udgiveren af koralbogen, Henrik Glahn, sammen med Torben Schousboe udgivet et hæfte med »Musikken til Den danske Højmesse« som vejledning for præster og kirkesangere.

Desuden er der planlagt, som bind 4 i gudstjenesteordningen, et musiktillæg med følgende indhold:

- Højmesseordningen med noder
- Nadverbøn fra alterbogstillægget med noder
- Morgen- og aftensang med noder
- Bibelske salmer og lovsange
- Musikgudstjenester
- Musik til præstevielse og bispevielse

Musiktillægget er under udarbejdelse af et udvalg, der blev nedsat af biskopperne i 1991 for at tilrettelægge og revidere musikken til den nye gudstjenesteordning. Bogen eller bøgerne forventes at udkomme i indeværende år.

Menighedsrådet har ikke direkte nogen indflydelse på det musikalske område. Det er overladt til præsten og organisten. Indirekte har menighedsrådet mulighed for at øve indflydelse, idet menighedsrådet er med til at fastsætte ansættelsesbetingelserne for organisten og det øvrige kirkemusikalske personale. Standardregulativerne for organisterne fungerer dog i praksis som en uformel autorisation, som det næsten kan være sværere at dispensere fra end de formelle autorisationer af alterbog og ritualer.

Ophævelse af forsøgsordninger

Samtidig med autorisationen den 12. juni 1992 af alterbogen og ritualerne blev den generelle tilladelse til forsøgsmæssig anvendelse af liturgikommissionens betænkninger ophævet. Den nye gudstjenesteordning vil på de fleste områder rumme de samme muligheder som de midlertidige forsøgsordninger, der således nu er blevet overflødige.

Hvis præst og menighedsråd ønsker at fortsætte en igangværende forsøgsordning, der afviger fra den nye grundordning, vil der i de fleste tilfælde være mulighed for at anvende alternativer inden for den autoriserede alterbog eller det supplerende alterbogstillæg. Men det forudsætter en fornyet beslutning på et menighedsrådsmøde, idet midlertidige forsøgsordninger ikke kan fortsætte automatisk.

Biskopperne sendte i oktober eller november 1992 breve ud til præster og menighedsråd i de enkelte stifter, hvor der blev meddelt nærmere om tidsfrister i forbindelse med ibrugtagning af den nye gudstjenesteordning og ophør af midlertidige forsøgsordninger.

Salmebogens tekstdel

Mange kirkegængere vil gerne have mulighed for i salmebogen at kunne følge med i gudstjenestens bønner og læsninger, og det har været lidt besværligt de sidste mange år i de sogne, hvor man har anvendt forsøgsordninger eller afprøvet den nye bibeloversættelse. Man har kunnet afhjælpe problemet ved at fotokopiere løsblande til de enkelte gudstjenester, men de fleste foretrækker vist nok at kunne følge med i salmebogen eller i en anden trykt bog.

I kommende oplag af salmebogen vil de vigtigste dele af den nye gudstjenesteordning komme til at indgå i salmebogens tekstdel. Disse reviderede oplag er under forberedelse og vil formentlig udkomme i indeværende år.

Af hensyn til kirkerne, der i mange tilfælde allerede har et passende antal salmebøger og ikke ønsker at udskifte dem med det samme, vil der blive fremstillet et særtryk af salmebogens nye tekstdel. Dette særtryk kan bruges som supplement til eksisterende salmebøger, sådan at det ikke er nødvendigt at fotokopiere teksterne til de enkelte søndage. Det er planen, at dette særtryk skal udkomme i marts måned. Særtrykket vil også være velegnet ved studiekredsarbejde om den nye gudstjenesteordning, og når menighedsrådet skal behandle forslag fra præsten (præsterne) om indførelse af ændret liturgi og nye ritualer.

BILAG

Højmesseordningen fra »Oplæg til Gudstjenesteordning«, udarbejdet af biskopperne juni 1991.

I. INDLEDNING

*Førend gudstjenesten begynder, ringes der 3 gange med kirkens klokke(r).
Sidste ringning slutter med bedeslagene.*

1 Indgang (Præludium)

Efter bedeslagene indledes gudstjenesten med præludium, bibelsk salme eller kormusik, hvorunder præsten går for alteret.

2 Indgangsbøn

Indgangsbønnen læses af kirkesangeren, kordegnen eller et andet medlem af menigheden. Under bønnen knæler præsten ved alteret.

Lad os alle bede!

Herre, jeg er kommet ind i dette dit hus for at høre,
hvad du, Gud Fader, min skaber,
du Herre Jesus, min frelser,
du gode Helligånd, i liv og død min trøster,
vil tale til mig.

Herre, oplad nu således ved din Helligånd for Jesu Kristi skyld
mit hjerte,

at jeg af dit ord kan lære at sørge over mine synder

og at tro i liv og død på Jesus

og hver dag forbedre mig i et helligt liv og levned.

Det høre og bønføre Gud, ved Jesus Kristus. Amen.

1955, s. 9, let. rev.

3 Indgangssalme

*Hvor det vedtages, kan her (eller efter hilsenen) siges eller synges
vekselbønnen »Herre, forbarm dig« (Kyrie) og synges »Lovsangen«
(Gloria). Note 1*

4 Hilsen

Præsten siger eller messer (vendt mod menigheden):

Herren være med jer!

Menigheden svarer:

Og med din ånd! eller: Og Herren være med dig!

5 Indledningskollekt

Præsten fortsætter:

Lad os alle bede!

Præsten læser eller messer derefter (vendt mod alteret) én af dagens bønner.

Menigheden svarer:

Amen.

II. ORDET

6 Læsning fra Det gamle Testamente

Menigheden står op under læsningen.

7 Salme mellem læsningerne

8 Læsning fra Det nye Testamente (epistel eller lektie)

Menigheden står op under læsningen.

9 Trosbekendelse

*Trosbekendelsen siges eller synges af præsten, eller af præst og menighed i
fællesskab. Menigheden står op. Trosbekendelsen kan også fremsiges fra
prædikestolen i forbindelse med prædikenen.*

Vi forsager Djævelen og alle hans gerninger og alt hans væsen.

Vi tror på Gud Fader, den almægtige, Himmelens og jordens
skaber,

og på Jesus Kristus, hans enbårne Søn, vor Herre, som er undfanget ved Helligånden, født af Jomfru Maria, pint under Pontius Pilatus, korsfæstet, død og begravet, nedfaret til Dødsriget, på tredje dag opstanden fra de døde, opfaret til Himmels, siddende ved Gud Faders, den almægtiges, højre hånd, hvorfra han skal komme at dømme levende og døde.

Vi tror på Helligånden, den hellige almindelige kirke, de helliges samfund, syndernes forladelse, kødets opstandelse og det evige liv.

(Forsagelsen og Den apostolske trosbekendelse)

Eller

Jeg (vi) tror på én Gud, den almægtige Fader, Himmelens og jordens, alt det synliges og usynliges skaber.

Og på én Herre, Jesus Kristus, Guds enbårne Søn, som er født af Faderen før alle tider, Gud af Gud, lys af lys, sand Gud af sand Gud, født, ikke skabt, af samme væsen som Faderen, ved hvem alt er skabt, som for os mennesker og for vor frelse steg ned fra Himlene og blev kød ved Helligånden af Jomfru Maria og blev menneske, som også blev korsfæstet for os under Pontius Pilatus, blev pint og begravet og opstod på tredje dagen ifølge skrifterne og opfor til Himmels, sidder ved Faderens højre hånd og skal komme igen i herlighed for at dømme levende og døde, og der skal ikke være ende på hans rige.

Og på Helligånden, som er Herre, og som levendegør, som udgår fra Faderen og fra Sønnen, som tilbedes og æres tillige med Faderen og Sønnen, som har talt ved profeterne. Og på én hellig, almindelig og apostolisk kirke. Jeg (vi) bekender én dåb til syndernes forladelse og forventer de dødes opstandelse og den kommende verdens liv.

(Den nikænske trosbekendelse)

Efter trosbekendelsen svarer menigheden med amen.

10 Salme før prædiken

11 Evangelielæsning

På prædikestolen indleder præsten evangelielæsningen med ordene:

Dette hellige evangelium skriver evangelisten . . .

Menigheden rejser sig og svarer:

Gud være lovet for sit glædelige budskab.

Teksten læses derefter af præsten.

Læsningen kan også foregå fra alteret efterfulgt af trosbekendelsen.

12 Prædiken

Prædiken kan indledes med en kort bøn.

Og prædiken afsluttes med lovprisning:

Lov og tak og evig ære være dig vor Gud,

Fader, Søn og Helligånd,

du som var, er og bliver én sand treenig Gud,

højlovet fra første begyndelse, nu og i al evighed. Amen.

Eller

Ære være Faderen og Sønnen og Helligånden,

som det var i begyndelsen, således også nu og altid

og i al evighed. Amen.

13 Kirkebøn

Kirkebønnen bedes fra prædikestolen i tilknytning til prædiken, eller fra alteret efter salmen efter prædiken.

Såfremt der ikke er dåb eller nadver i pågældende højmesse, afsluttes kirkebønnen med Fadervor.

Præsten er frit stillet med hensyn til kirkebønnens ordlyd, men kan benytte én af efterfølgende bønner, der er vejledende for bønnens indhold:

Trøst og styrk du, vor Gud, alle dem, som er syge og sorgfulde, enten de er fjern eller nær! Vær med din nådige hjælp hos alle dem, som lider under anfægtelser, og stå os alle bi i fristelsens time!

Velsign og bevar din hellige, almindelige kirke og os i den! Velsign og bevar dine hellige sakramenter og lad dit ord have frit løb iblandt os, for at dit rige med retfærdighed og fred og glæde i Helligånden må udbredes og vokse, og nådens lys skinne for alle dem, der sidder i mørke og dødens skygge.

Hold din beskærmende hånd over vort folk og fædreland og al dets øvrighed, velsign og bevar vor konge (navn nævnes), dronning (navn nævnes) og hele kongens hus (navne nævnes). Giv dem og os alle nåde, fred og velsignelse og efter dette liv den evige salighed.

1985, s. 8, let rev.

Eller

Hellige Gud, himmelske Fader! Vi lover og tilbeder dig, som i godhed skænker os livet og alle dets gaver.

Vi takker dig for jorden, som du har skabt, for vore medmennesker, som du giver os at dele livet med, for din elskede Søn, som blev vor broder, døde og opstod for os, for nådens og sandhedens Ånd, som har taget bolig i os, for genfødselen i dåben, for evangeliets lys og for dit nærvær og din velsignelse i nadveren.

Vi beder dig for din kirke: Tag ikke nådens og sandhedens ord fra os. Bevar os alle i troen og den indbyrdes kærlighed. Lad håbet om dit komme være levende blandt os. Giv os trofaste ledere og forkyndere af dit ord. Forbarm dig over alle, der farer vild, over dem, der lider for dit navns skyld, og lad dit evangelium udgå til alle folkeslag.

Vi beder for vore hjem og vore kære, for vort daglige liv med hinanden i arbejde og fritid. Vi beder dig om fred mellem nationerne og for folkenes regeringer. Bevar os som folk iblandt folkene. Vi beder dig for al lovlig øvrighed, for alle med ansvar i vort samfund. Giv dem troskab og visdom til at forvalte deres magt og viden til værn for de svage og til gavn for alle.

Vær nær hos alle fattige, alle forpinte og bedrøvede, de fængslede og de landflygtige, de forladte og ensomme, dem der mangler det nødvendige til livets ophold, de syge og dem, der skal dø.

Forbarm dig over os, giv os ikke løn som forskyldt, men fri os fra det onde og lad os på den yderste dag få lov at opstå med Kristus og evigt takke dig, ved din elskede Søn, Jesus Kristus. Amen.

Ny bøn

Eller

Herre, vor Gud, himmelske Far, vi beder dig for hele den verden, som du har skabt: Ophold den og forny den, så alt igen bliver godt. Lad der blive fred mellem alle folk og nationer. Velsign jorden og menneskers arbejde. Hjælp os alle til at tage vare på den skabte verden, så vi værner om menneskers velfærd og forvalter naturen til bedste for hverandre.

Herre, vi beder dig for alle, der er ramt af sorg og ulykke og savn: Trøst de bedrøvede og bange, giv frihed og retfærd til de fattige og undertrykte, mæt de sultne, helbred de syge, hjælp de hjemløse og landflygtige, vær hos de fangne, giv nyt mod og håb til de bekymrede og modløse.

Herre, vi beder dig for alle, der har fået magt og ansvar og viden betroet: Giv dem troskab og visdom, så de forvalter mulighederne til gavn for de svage og til at tjene andre mennesker. Velsign og bevar vor dronning og hele dronningens hus. Vær med regering og folketing og al øvrighed her i landet.

Herre, vi beder dig for vort land, vor familie, og alle vi holder af og er forbundet med: Hold din skærmende hånd over os, fri os fra alt ondt og bevar os fra indbyrdes strid og opløsning. Giv os styrke og vilje til at hjælpe hinanden.

Herre, vi beder dig for din kirke her og ud over hele jorden: Velsign den og forny den ved din Ånd, så den kan tale dit befriende ord til alle mennesker. Hold os fast i det fællesskab, som du i dåben satte os i. Styrk os gennem nadverens måltid, og hjælp os alle til at tjene dig med glæde.

Vær hos os, når vi skal dø. Forbarm dig over os, giv os ikke løn som forskyldt, men skænk os en glædelig opstandelse til det evige

liv, hvor du med Søn og Helligånd lever og råder fra evighed til evighed.

Ny bøn

Hvis ovenfor anførte bøn bedes fra alteret, kan de enkelte afsnit afsluttes med ordene: »Det beder vi om«, hvorefter menigheden som svar synger: »Herre, hør vor bøn!« og slutter med »Amen«

I fastetiden, på Langfredag og Bededag kan litaniet (det store litan) bruges som kirkebøn. Note 2

Efter kirkebønnen (eller prædikenen) gives meddelelser og bekendtgørelser. På prædikestolen sluttes med den apostolske velsignelse, hvorunder menigheden står op:

Lad os med apostlen tilønske hinanden:

Vor Herres Jesu Kristi nåde, Guds kærlighed og Helligåndens samfund være med os alle. Amen.

14 Salme efter prædikenen

Under salmen efter prædikenen går præsten for alteret.

Kirkebønnen kan bedes efter denne salme. Og i dette tilfælde efterfølges kirkebønnen af en salme forud for nadveren.

Såfremt der ikke skal være nadver, fortsættes med slutningskollekten (pkt. 19) eller kirkebøn og Fadervor.

III. NADVER

15 Nadverbøn

Nadveren begynder med én af følgende tre nadverindledninger:

a)

Præsten siger (vendt mod menigheden):

Kære Kristi venner! Vor Herre Jesus Kristus har selv sagt: »Jeg er livets brød. Den, som kommer til mig, skal ikke hunge; og den,

som tror på mig, skal aldrig tørste.« I sin hellige nadver skænker den korsfæstede og opstandne frelser os sig selv, så at hver den, som hungrer og tørster efter retfærdighed, dér kan finde mad og drikke til evigt liv. Så følg i lydlig tro hans indbydelse, når han siger: »Tag dette og spis det; drik alle deraf; gør dette til min ihukommelse!« Da vil han forene jer med sig selv, så at I under vandringen her på jorden stadig må komme ham i hu og engang samles med ham i hans rige. Derom vil vi nu af hjertet bede:

Denne indledende tiltale kan udelades.

Præsten siger (vendt mod alteret):

Opstandne Herre og frelser, du som selv er til stede iblandt os med al din kærligheds rigdom! Giv os at modtage dit legeme og blod til din ihukommelse og til stadfæstelse i troen på syndernes forladelse. Rens os fra synd og styrk os i det evige livs håb. Giv os at vokse i kærligheden og lad os med alle troende blive ét i dig, ligesom du er ét med Faderen.

1985, s. 15-16

Menigheden:

Amen.

Der fortsættes med Fadervor og Indstiftelsesordene.

b)

Præsten siger eller messer (vendt mod menigheden):

Opløft jeres hjerter til Herren! Lad os prise Hans navn!

Præsten fortsætter (vendt mod alteret):

Hellig, hellig, hellig er Herren, Gud den almægtige, Han som var, og som er, og som kommer.

Menigheden:

Hosianna i det højeste!

Præsten:

Velsignet være Han, som kommer i Herrens navn.

Menigheden:

Hosianna i det højeste!

1985, s. 14

Menigheden synger:

O, du Guds Lam!
med korsets skam,
du bar al verdens synder,
derfra al trøst begynder;
miskundelig
forbarm du dig!

O, du Guds Lam!
med korsets skam,
du bar al verdens synder,
dermed al fred begynder;
af kærlighed
giv os din fred!

Præsten siger eller messer:

Opstandne Herre og frelser, du som selv er til stede iblandt os med al din kærligheds rigdom! Giv os at modtage dit legeme og blod til din ihukommelse og til stadfæstelse i troen på syndernes forladelse. Rens os fra synd og styrk os i det indre menneske, at du må bo ved troen i vore hjerter. Gør os faste i det evige livs håb. Giv os at vokse i kærligheden, for at vi med alle dine troende må blive ét i dig, ligesom du er ét med Faderen.

1949, s. 73, let rev.

Menigheden:

Amen.

Der fortsættes med Fadervor og indstiftelsesordene.

c)

Præsten siger eller messer (vendt mod menigheden):

Opløft jeres hjerter til Herren! Lad os prise Hans navn!

Præsten fortsætter (vendt mod alteret):

Vi takker og lover dig, Gud Fader almægtige,
ved Jesus Kristus, vor Herre.

Du skabte Himlen og hele dens hær, jorden og alt, som er derpå.

Liv og ånde giver du os, mætter os daglig af din fylde.

Med hele din menighed på jorden og i Himlen,
i kor med alle engle synger vi din herligheds lovsang:

1985, s. 19, let rev.

Menigheden synger:

Hellig, hellig, hellig er Herren, Gud den almægtige.

Himlen og jorden er fuld af din herlighed.

Hosianna i det højeste!

Præsten:

Velsignet være Han, som kommer i Herrens navn.

Menigheden:

Hosianna i det højeste!

1985, s. 19

Præsten siger eller messer:

Opstandne Herre og frelser, du som selv er til stede iblandt os med al din kærligheds rigdom! Giv os at modtage dit legeme og blod til din ihukommelse og til stadfæstelse i troen på syndernes forladelse. Rens os fra synd og styrk os i det indre menneske, at du må bo ved troen i vore hjerter. Gør os faste i det evige livs håb. Giv os at vokse i kærligheden, for at vi med alle dine troende må blive ét i dig, ligesom du er ét med Faderen.

1949, s. 73, let rev.

Eller

Lovet være du, hellige Gud og Fader, fordi du friede os ud af mørkets magt og førte os over i din elskede Søns rige. Vi ihukommer med taksigelse hans bitre lidelse og død, hans sejrige opstandelse og himmelfart og forventer hans komme i herlighed. Vi beder dig: send din Helligånd over os og dette måltid. Giv os i tro at modtage vor Herres Jesu Kristi legeme og blod og derved få del i hans fuldbragte offer til syndernes forladelse og evigt liv. Lad os ved hans kærlighed vokse i enheden med alle troende og samles med din menighed, når du fuldender den i dit rige.

1963, s. 33-34, let rev.

Når nadverbøn c anvendes, synges inden uddelingen, eller under uddelingen, »O, du Guds Lam« i form af en salme eller i prosa-form. Note 3

16 Fadervor

Præsten, eller præst og menighed i fællesskab:

Vor Fader, du, som er i Himlene! Helliget vorde dit navn; komme dit rige; ske din vilje som i Himmelen, således også på jorden; giv os i dag vort daglige brød; og forlad os vor skyld, som også vi forlader vore skyldnere; og led os ikke (ind) i fristelse; men fri os fra det onde; thi dit er riget og magten og æren i evighed!

1985, s. 8

Menigheden:

Amen.

17 Indstiftelsesordene

Præsten fortsætter med at læse eller messe indstiftelsesordene. Herunder står menigheden op.

Ved NB tager præsten disken, henholdsvis kalken, og holder dem, mens pågældende afsnit læses eller messes. Præsten kan herunder vende sig mod menigheden.

Vor Herre Jesus Kristus i den nat, da han blev forrådt, (NB) tog brødet, takkede og brød det, gav sine disciple det og sagde:

»Tag dette og spis det; det er mit legeme, som gives for jer. Gør dette til min ihukommelse.«

Ligeså (NB) tog han også kalken efter aftensmåltidet, takkede, gav dem den og sagde:

»Drik alle deraf; denne kalk er den nye pagt i mit blod, som udgydes for jer til syndernes forladelse.

Gør dette, så ofte som I drikker den, til min ihukommelse.«

1985, s. 12

18 Nadvermåltidet

Efter indstiftelsesordene går nadvergæsterne op til alteret og knæler ved alterbordet.

Præsten uddeler brødet til hver enkelt nadvergæst med ordene:

Dette er Jesu Kristi legeme.

Præsten rækker vinen til hver enkelt nadvergæst med ordene:

Dette er Jesu Kristi blod.

Efter hvert bord siger præsten:

Den korsfæstede og opstandne frelser, vor Herre Jesus Kristus, som nu har givet jer/os sit hellige legeme og blod, hvormed han har gjort fyldest for alle jeres/vore synder, han styrke og opholde jer/os derved i en sand tro til det evige liv! Fred være med jer!

1985, s. 12

Under fredsånsket kan præsten gøre korstegn med kalken.

Efter alle borde undtagen det sidste kan præsten nøjes med at sige:

Fred være med jer!

Under uddelingen kan der synges en salme, der kan spilles orgelmusik, eller der kan være stilhed.

Efter uddelingen går nadvergæsterne tilbage til deres pladser, og der kan synges en salme.

IV. AFSLUTNING

19 Slutningskollekt

Præsten siger eller messer (vendt mod menigheden):

Lad os alle bede!

Slutningskollekten læses eller messes derefter af præsten (vendt mod alteret):

Efter nadver

Vi takker dig, Herre vor Gud, almægtige Fader, fordi du i din barmhjertighed vederkvæger os med disse livsalige gaver.

Vi beder dig, at du vil lade dine gaver komme os rettelig til gode, til at styrke vor tro, grundfæste vort håb og gøre den indbyrdes kærlighed levende iblandt os, for din Søns, Jesu Kristi, vor Herres skyld.

1985, s. 13

I stedet kan anvendes én af de særlige slutningskollekter til kirkeårets højtider eller følgende kollekt:

Vi takker dig, Herre vor Gud, almægtige Fader, fordi du har styrket os med dine livgivende gaver. Vi beder dig, at du vil fuldende, hvad du har begyndt i os, styrke vor tro, grundfæste vort håb og gøre den indbyrdes kærlighed levende iblandt os ved din Søn, Jesus Kristus, vor Herre, som med dig og Helligånden lever og råder, én sand Gud fra evighed og til evighed.

Ny bøn

Efter dåb og nadver kan anvendes:

Herre, vor Gud, himmelske Fader! Vi takker dig for din usigelige nåde, at du ved din Søn, vor opstandne frelser, os til trøst og syndernes forladelse, har givet os dit evangelium og dine sakramenter. Vi beder dig, giv os din Helligånd, så vi af hjertet tror dit ord og ved de hellige sakramenter dag for dag styrkes i troen, indtil vi bliver til evig tid salige, ved din elskede Søn, Jesus Kristus, vor Herre, som med dig lever og regerer i Helligånds enhed, én sand Gud fra evighed og til evighed.

Veit Dietrich, 1. s. e. påske (1958)

Efter dåb

Herre, vor Gud, himmelske Fader! Vi takker dig af hjertens grund, fordi du har ladet os komme til den nådefulde dåb, hvori du skænkede os syndernes forladelse, Helligånden og det evige liv for din Søns, Jesu Kristi, skyld. Vi beder dig: bevar os i troen, så at vi aldrig tvivler om denne din gave, og styrk os ved din Helligånd til at stride mod synden og blive i vor dåbs nåde, indtil vi bliver evindeligt salige, ved din elskede Søn, Jesus Kristus, vor Herre, som med dig lever og regerer i Helligånds enhed, én sand Gud fra evighed og til evighed!

Veit Dietrich, 4. s. i advent = 1983, s. 54, let rev.

Ved gudstjenester uden dåb eller nadver

Herre vor Gud, himmelske Fader! Vi takker dig, fordi du har givet os dit hellige og salige ord, hvorved du også her hos os forsamler din kristne kirke. Nu beder vi dig: Bliv hos os med din Helligånd, så vi bevarer dit ord og retter os derefter, og hver dag lever i troen, indtil vi bliver til evig tid salige, ved din elskede Søn, Jesus Kristus, vor Herre, som med dig lever og regerer i Helligånds enhed, én sand Gud fra evighed og til evighed.

1985, s. 10, let rev.

Menigheden svarer efter slutningskollekten:
Amen.

Ved gudstjenester uden nadver kan slutningskollekten bortfalde, når kirkebønnen og Fadervor bedes fra alteret efter salmen efter prædikenen.

20 Velsignelse

Præsten siger eller messer (vendt mod menigheden):

Herren være med jer!

Menigheden svarer:

Og med din ånd! *eller:* Og Herren være med dig!

Hilsenen kan udelades eller anvendes forud for slutningskollekten.

Menigheden står op under velsignelsen, mens præsten siger:

Herren velsigne dig og bevare dig.

Herren lade sit ansigt lyse over dig og være dig nådig.

Herren løfte sit åsyn på dig og give dig fred.

Menigheden svarer:

Amen. Amen. Amen.

1985, s. 10

Efter velsignelsen gør præsten korstegn.

21 Udgangssalme

22 Udgangsbøn

Udgangsbønnen læses af kirkesangeren, kordegnen eller et andet medlem af menigheden. Under bønnen knæler præsten ved alteret.

Lad os alle bede!

Herre, jeg takker dig af hele mit hjerte,
fordi du har lært mig, hvad du vil, at jeg skal gøre.

Hjælp mig nu, min Gud, ved din Helligånd for Jesu Kristi skyld,
at jeg må bevare dit ord i et rent hjerte,
deraf i troen styrkes, i et helligt levned forbedres
og mig derved i liv og død trøste. Amen.

1955, s. 19

23 Udgang (Postludium)

Mens præsten og menigheden forlader kirkerummet, spilles der et postludium.

Indsamling finder almindeligvis sted i forbindelse med udgangen.

NOTE 1:

»HERRE, FORBARM DIG« (KYRIE) OG »LOVSANGEN« (GLORIA)

Anvendes efter indgangssalmen eller efter hilsenen i bøjmessens indledning. Når Kyrie og Gloria anvendes, kan indgangsbønnen og udgangsbønnen udelades.

»Herre, forbarm dig« (Kyrie)

Siges eller synges som vekselbøn mellem P (= præst eller forsanger) og M (= menigheden).

P Herre, Gud Fader i Himlen!

M Forbarm dig over os!

P Herre Jesus, vor frelser!

M Forbarm dig over os!

P Herre Gud Helligånd, vort lys og vor trøst!

M Forbarm dig over os!

1963, s. 22, let. rev. Jfr. DDS 364

Eller

P Kyrie eleison!

M Gud Fader, forbarm dig!

P Christe eleison!

M Kristus, forbarm dig!

P Kyrie eleison!

M Herre Helligånd, forbarm dig!

1963, s. 22, let. rev.

Eller

P Herre Jesus, Guds Søn, du som blev menneske for vor frelses skyld, vi beder dig: Herre, forbarm dig!

M Forbarm dig over os!

P Kristus, vor Broder i Himlen, du som har givet os del i livets sejr over døden, vi beder dig: Kristus, forbarm dig!

M Forbarm dig over os!

P Herre, du som sidder ved Faderens højre hånd og går i forbøn for os, vi beder dig: Herre, forbarm dig!

M Forbarm dig over os!

Ny tekst

»Lovsangen« (Gloria)

(Kan udelades, for eksempel i fastetiden)

Præsten:

Ære være Gud i det højeste! og fred på jorden, i mennesker velbehag!

Menigheden synger følgende vers eller et andet vers fra salmen »Aleneste Gud i Himmerig«:

Vi love, vi prise og takke dig,
al æren skal dig tilhøre,
o Herre, Gud Fader i Himmerig,
for kærlighed, du os mon gøre!
Du alle ting har i vold og magt,
det alt må frem, som er din agt,
thi frygte vi ingen fare.

DDS 360,2

På festdage eller ved særlige lejligheder kan Lovsangen synges således:

Præsten:

Ære være Gud i det højeste.

Menigheden:

Og fred på jorden, i mennesker velbehag.

Vi lover dig, vi priser dig, vi tilbeder dig, vi ophøjer dig,

vi takker dig for din store herlighed,

Herre Gud, himmelske konge, Gud Fader almægtige.

Herre, Guds enbårne Søn, Jesus Kristus,

Herre Gud, Guds Lam, Faderens Søn,

du som bærer verdens synder, forbarm dig over os!

du som sidder ved Faderens højre hånd, hør vor bøn!

For du alene er hellig, du alene Herre, du alene den højeste,

Jesus Kristus med Helligånden i Gud Faders herlighed.

Amen.

1963, s. 22-23, revideret og forkortet

NOTE 2 : Litaniet

(det store litani)

Litaniet bedes som veksellæsning eller vekselsang mellem præst (P) og menighed (M) og kan anvendes på kirkebønnens plads i fastetiden, på Langfredag og på Bededag.

P Herre, Gud Fader i Himlen.

M Forbarm dig over os!

P Herre Guds Søn, verdens frelser.

M Forbarm dig over os!

P Herre Gud, du hellige Ånd.

M Forbarm dig over os!

P Vær os barmhjertig, kære Herre, og fri os fra alle synder, fra al vildfarelse og fra alt ondt. Skån os for hærgende sygdom,

for sult og misvækst, for krig og undertrykkelse, for ulykke og ødelæggelse. Frels os fra en ond og brat død og fra den evige død.

M Hør os, kære Herre Gud!

P Hjælp os, Herre, for Kristi fødsels skyld, for hans bitre lidelses og døds skyld, for hans sejrige opstandelses og himmelfarts skyld. Stå os bi i lykke og nød, i vor sidste time og på dommens dag.

M Hør os, kære Herre Gud!

P Styr og led din hellige kirke. Foren den i fælles tro og enighed. Send trofaste arbejdere ud til din høst, og hold os til dit salige ord. Stands al vrang lære og tom gudsyndelse. Giv din Ånd og kraft til ordet, trøst de bedrøvede og bange, styrk dem, som forfølges for dit navns skyld.

M Hør os, kære Herre Gud!

P Giv alle folk på jorden fred og enighed. Værn vort land og vort folk. Velsign vor dronning og al øvrighed; udrust dem med indsigt og handlekraft. Giv frugt på jorden og forstand til at bruge dine gaver. Velsign os i vort jordiske kald.

M Hør os, kære Herre Gud!

P Send din hjælp til alle, som er i nød og fare, syge og ensomme, fattige og undertrykte. Gør vel mod dem, som gør ondt mod os. Forbarm dig over alle mennesker.

M Hør os, kære Herre Gud!

1955, 30-31, revideret

Litaniet følges af nedenstående kollekt, eller af en anden kollekt.

P Herre, vor Gud, himmelske Fader! Du, som af din faderlige nåde ikke sparede din enbårne Søn, men gav ham hen til døden på korset; vi beder dig, giv din Helligånd i vore hjerter, så vi trøster os med denne nåde, vogter os for synden, tålmodigt bærer de lidelser, du tilskikker os, og bliver til evig tid salige hos dig, ved din elskede Søn, Jesus Kristus, vor Herre, som med dig lever og regerer i Helligånds enhed, én sand Gud fra evighed og til evighed.

Veit Dietrich til Palmesøndag (1958)

M Amen.

NOTE 3: »O, du Guds Lam«

Når nadverbøn c (med Helligsangen sunget af menigheden) anvendes, synges inden uddelingen eller under uddelingen »O, du Guds Lam« i form af en salme (Salmebogen nr. 365 eller 174) eller i følgende prosaform:

O, Guds Lam uskyldig, du som bærer verdens synd:
forbarm dig over os!

O, Guds Lam uskyldig, du som bærer verdens synd:
forbarm dig over os!

O, Guds Lam uskyldig, du som bærer verdens synd:
forlen os din fred!

1985, s. 20-21